

OOST WEST, WELKE VROUW BEST?*

Nederlandse kranten over vrouwelijke politici in de context van
de Koude Oorlog (1945-1970)

Masterscriptie 2021

Leander Nikkels

s4624653

Radboud Universiteit Nijmegen

Begeleider: W. P. van Meurs

**Vrouwen op de foto's*

Bovenste rij (v.l.n.r.): Barbara Castle, Elisabeth Schwarzhaupt en Jekaterina Furtseva

Onderste rij (v.l.n.r.): Marga Klompé en Ana Pauker

Inhoud

Inleiding	2
Opzet van het onderzoek	5
De berichtgeving over Oost.....	7
De berichtgeving over West	13
Analyse	20
Hypothese 1: de context van de Koude Oorlog	20
Hypothese 2: verschillen tussen kranten	22
Hypothese 3: verschillen over tijd.....	27
Conclusie	30
Bronnen- en literatuurlijst.....	31
Krantenartikelen uit Delpher.....	32

Inleiding

Tijdens de aanloop van de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 ontstond er enige ophef over de jurk die D66-lijsttrekker Sigrid Kaag droeg tijdens het RTL-verkiezingsdebat. Deze was namelijk van het luxe en dure modehuis Natan, bekend van verschillende creaties die ook met enige regelmaat gedragen worden door koningin Máxima. Volgens politiek verslaggever van *De Telegraaf* Alexander Bakker kon hierbij geen sprake zijn van dubbele standaarden en seksisme. In een aflevering van de podcast 'De Stembus' legde hij uit dat ook mannelijke politici, zoals premier Mark Rutte, beoordeeld worden op hun uiterlijkheden. Bakker haalde hierbij het voorbeeld aan dat Rutte wel eens gekroond was tot één van de best geklede wereldleiders, en dat het commentaar op de jurk van Kaag net als op het pak van Rutte ook alles behalve negatief was. De meeste mensen vonden de jurk namelijk erg mooi en vonden dat ze een presidentiële uitstraling had.¹

Johan Fretz, columnist bij *Het Parool*, dacht hier anders over. Hij zette de opmerkingen over de jurk van Kaag in het kader van de steeds mondigere vrouwelijke politici, die klaar zijn met alle subtiele en minder subtiele seksistische opmerkingen en die daar steeds openlijker voor uitkomen. Impliciet verwees het benoemen van de dure prijs van de jurk, aldus Fretz, namelijk naar eerdere bezwaren die de pers al had gemaakt over Kaags elitaire karakter. Het benoemen van de prijs van haar jurk benadrukte dit karakter alleen maar en bracht dus, ondanks dat er ook bewondering voor de jurk was, toch een versterking van dat imago. Fretz vond daaropvolgend deze berichtgeving ook niet te vergelijken met hoe er over het pak van Rutte gesproken werd, omdat de dure maatpakken van mannelijke politici niet gebruikt worden om impliciet een negatief beeld over die politici te benadrukken.²

De discussie rondom dubbele standaarden in de berichtgeving over vrouwelijke en mannelijke politici is niet nieuw. Hierboven werd al benoemd dat Fretz het aanmoedigt dat vrouwen zich steeds meer uitspreken over het issue dat de media andere (negatievere) imago's creëren bij vrouwelijke politici en over hun politieke praktijken dan bij hun mannelijke collega's. Ook in de academische literatuur zijn er veel onderzoeken te vinden die bevestigen dat de media hierbij dubbele standaarden hanteren. Zo hielden de politicologen Toril Aalberg en Jesper Strömbäck een enquête onder Noorse en Zweedse parlementariërs en vroegen ze zich daarbij af hoe zij hun relatie met de media ervoeren. Uit dit onderzoek bleek dat mannelijke parlementariërs een frequentere en informelere relatie met de media ervaren dan dat hun vrouwelijke collega's dat zo ervaren. Daaropvolgend lijken de mannelijke parlementariërs ook meer aangepast te zijn aan de bestaande medialogica.³ Politicoloog Deirdre O'Neill, politiek mediadeskundige Heather Savigny en MA in Gender Studies Victoria Cann onderschrijven deze verschillen vanuit het perspectief van de media. In hun onderzoek naar hoe vrouwen afgebeeld worden in de Britse pers constateren ze dat vrouwelijke politici niet zozeer minder frequent in de media worden bericht, maar wel dat de berichtgeving over hen duidelijk meer persoonlijk en apolitiek is. Ook lijken de vrouwelijke politici als één groep worden weggezet, waardoor diversiteit in belangen en interesses lijkt te ontbreken.⁴

De vrouwelijke politicus lijkt zo in een achtergestelde positie te staan en minder serieus genomen te worden door de media dan haar mannelijke collega. Toch is hier enige nuance op haar plaats. Zo vergeleken socioloog Anne Krogstad en politicoloog Aagoth Storvik afbeeldingen in de media van Franse en Noorse vrouwelijke politici en categoriseerden ze daar manieren in hoe deze vrouwen

¹ Roel den Outer, 'Jurk Sigrid Kaag van peperduur Máxima-merk', *De Stembus* (3 maart 2021).

² Johan Fretz, 'Och, die Kaag trekt een dure jurk aan naar het debat? Hoe durft ze!', *Het Parool* (6 maart 2021).

³ Toril Aalberg en Jesper Strömbäck, 'Media-driven Men and Media-critical Women? An Empirical Study of Gender and MPs Relationships with the Media in Norway and Sweden' *International Political Science Review* 32:2 (2011) 167-187.

⁴ Deirdre O'Neill, Heather Savigny en Victoria Cann, 'Women politicians in the UK press: not seen and not heard?' *Feminist Media Studies* 16:2 (2016) 293-307.

werden afgebeeld, ongeacht nationale contexten. Wat interessant voor deze manieren is dat sommige manieren voor deze vrouwen positief konden zijn en dat ze via deze manieren een machtspositie konden uitstralen en tegelijkertijd hun vrouwelijkheid konden accentueren.⁵ Politicoloog Miguel Carreras gaat zelfs tegen een voorspelling in die O'Neill, Savigny en Cann in hun conclusie schrijven: de vrees dat de minder serieuze en stereotyperende berichtgeving over vrouwelijke politici in de media ervoor kan zorgen dat het politiek engagement onder de vrouwelijke bevolking af zal nemen.⁶ Carreras onderzocht via enquêtes uit verschillende databanken de invloed van de aanwezigheid van saillante vrouwelijke kandidaten in nationale verkiezingen op het politieke engagement van de vrouwelijke bevolking op massaniveau en veronderstelde dat deze invloed niet direct aanwezig is.⁷ De stereotyperingen in de berichtgeving van vrouwelijke politici in de media geven dus niet alleen maar belemmeringen, maar kunnen ook mogelijkheden bieden en zijn minder impactvol op het vrouwelijke electoraat dan waarvoor gevreesd wordt.

In de onderzoeken over de Nederlandse pers zien we soortgelijke resultaten met betrekking tot de berichtgeving van vrouwelijke politici. Zo onderzochten politicoloog Loes Aaldering en socioloog Daphne van der Pas de toeschrijving van leiderscapaciteiten aan mannelijke en vrouwelijke politici in de Nederlandse kranten tussen 2006 en 2012. Hieruit concludeerden ze dat er meer aandacht was voor leiderschap bij mannelijke politici, maar dat er ook een genderbias was wat betreft mannelijke en vrouwelijke leiderschapskwaliteiten: deze bleken te verschillen. Effecten in de politieke praktijk waren volgens Aaldering en Van der Pas voornamelijk een ondervertegenwoordiging van vrouwen.⁸ Politicoloog Daniëlle de Jong verdedigde dat dit geen kwestie kan zijn van journalistieke stijl, een argument dat begin jaren negentig nog veel gebruikt werd voor de seksistische berichtgeving van politici. De Jong vergeleek de berichtgeving over de ministers Marga Klompé (minister 1956-1971) en Hanja Maij-Weggen (minister 1989-1994) met elkaar en bekeek of de journalistieke stijl van hun tijd invloed had op een andere berichtgeving. Haar conclusie hierbij was dat dit geen bindende invloed had. Het argument had volgens De Jong alleen maar zin als het overstijgend van sekseverschillen kon worden waargenomen, maar hiervoor was volgens De Jong onvoldoende sprake.⁹ Socioloog Liesbet van Zoonen constateerde ook in haar werk dat vrouwelijke politici vaker op uiterlijk en het persoonlijke leven worden bevraagd dan mannelijke politici, maar nuanceerde in de Nederlandse context, net als dat Krogstad en Storvik dat deden in de Europese context, dat dit niet alleen maar negatief uitwerkt: er waren ook voldoende vrouwelijke politici te vinden die ook positief werden beoordeeld op hun politieke werk door Nederlandse politici.¹⁰ De situatie in Nederland over dit onderwerp leek dus voornamelijk overeenkomsten te hebben met wat er in de rest van (West) Europa gebeurt.

O'Neill, Savigny en Cann trekken overigens een conclusie in hun onderzoek die opmerkelijk te noemen is: vrouwen worden in de media te veel als één groep weggezet en niet zodoende als individuen met interesses en belangen die kunnen afwijken van elkaar. Deze conclusie is opmerkelijk, omdat de academische literatuur deze kwestie ook vooral kwantitatief onderzocht heeft en de verschillen tussen vrouwen en hun relatie tot de media niet duidelijk belichten. De Jong lijkt nog wel

⁵ Anne Krogstad en Aagot Storvik, 'Picturing Politics: Female Political Leaders in France and Norway' *Historical Reflections* 38:3 (2012) 129-152.

⁶ O'Neill, Savigny en Cann, 'Women politicians in the UK press', 304.

⁷ Miguel Carreras, 'High-Profile Female Executive Candidates and the Political Engagement of Women: A Multilevel Analysis' *Political Research Quarterly* 70:1 (2017) 172-183.

⁸ Loes Aaldering en Daphne Joanna van der Pas, 'Political Leadership in the Media: Gender Bias in Leader Stereotypes during Campaign and Routine Times' *British Journal of Political Science* 50:3 (2018) 911-931.

⁹ Daniëlle de Jong, 'Media-imago's: stildans of schijnbeeld? Een vergelijking tussen de berichtgeving over Marga Klompé en Hanja Maij-Weggen' in: Chrisje Duyvis en Anna Vermeiden eds., *Vrouwelijke politici in de media* (Leiden 1993) 82-101.

¹⁰ Liesbet van Zoonen, 'De bruiden van Wim Kok: Ministers in de pers' in: Chrisje Duyvis en Anna Vermeiden eds., *Vrouwelijke politici in de media* (Leiden 1993) 13-34.

Klompé en Maij-Weggen apart te bespreken en te vergelijken met elkaar, maar doet dit vooral om een argument rond journalistieke stijl te weerleggen dan dat ze daadwerkelijk een inhoudelijk verschilpunt onderzoekt in de berichtgeving over vrouwelijke politici.¹¹ Krogstad en Storvik lijken met hun manieren van afbeelden in de media meer recht te doen aan de verschillende effecten die vrouwelijke politici kunnen ervaren door bevooroordeelde berichtgeving, maar dit zijn dan wel weer vooral visuele strategieën in plaats van verschillen gebaseerd op politiek-inhoudelijke gronden.¹² Het effect dat vrouwen kunnen hebben van hun bevooroordeelde positie als politica wordt dus niet onderzocht op eventuele inhoudelijke verschillen tussen vrouwelijke politici.

Van Zoonen lijkt wel in te gaan op inhoudelijke verschillen tussen de berichtgevingen van de media op vrouwelijke politici, maar in haar werk ontbreekt voornamelijk de focus op vrouwen alleen. Ze bespreekt namelijk zowel vrouwelijke als mannelijke politici en hoe de media verschillend op hen reageerden, en categoriseert daarbij de politici van 'erg positieve berichtgeving' tot 'krijgen bakken met kritiek'. Bij deze indeling creëert Van Zoonen geen duidelijk beeld van hoe het daadwerkelijk tussen de vrouwen verschilde en in hoeverre dit afhankelijk was van hun geslacht, omdat vrouwelijke politici in (bijna) elke categorie voorkomen en er geen opmerkingen langskomen in hoe hun berichtgeving zoveel verschilt van de mannelijke politici.¹³ Haar onderzoek toont aan dat vrouwelijke politici wel verschillend beoordeeld worden in de media, maar analyseert hier niet bij in hoeverre de berichtgeving over de vrouwelijke politici afhangt van hun vrouwelijkheid, iets wat uit de bovenstaande literatuur wel als een invloedrijke factor wordt gezien.

Dit onderzoek probeert daarom te kijken naar inhoudelijke verschillen (dus niet visueel, stilistisch of ongefilterd naast de mannen) tussen vrouwelijke politici en hoe de berichtgeving in de media daardoor beïnvloed kan worden in hun gebruik van stereotyperingen. Om dat onderzoek vorm te kunnen geven, zal er gewerkt worden met een historische context waarin een politiek-inhoudelijke scheiding duidelijk is, maar waar sekseverschillen universeel zijn. Zo'n context is de Koude Oorlog. Dat seksistische stereotyperingen in het Westen aanwezig waren in deze periode en dit vrouwelijke politici belemmerde in hun werk en hun imago, dat mag duidelijk zijn vanuit de bovenstaande literatuur (er vanuit gaande dat hun positie niet beter was in de tijden voordat de onderzoeken zelf keken). Maar ook in het communistische Oostblok was er sprake van sekseverschillen, die er voor vrouwen zorgde dat zij niet als natuurlijke politieke leiders werden gezien. Dit had anders kunnen zijn: in het interbellum waren er nog genoeg vrouwen die ook voor geslachtsgelijkheid streden binnen de communistische bewegingen. Toch werd naarmate de tijd vorderde de klassegelijkheid belangrijker geacht door de (voornamelijk) mannelijke leiding in communistische bewegingen en partijen, ook omdat niet elke mannelijke communist ook tegelijkertijd feminist was.¹⁴ Socioloog Éva Fodor beschreef de naoorlogse situatie in communistisch Hongarije en onderschreef dat vrouwen neergezet werden als homogene groep met genderspecifieke kwaliteiten (zoals huishoudelijke verantwoordelijkheid), die hen inferieur maakten aan mannen omdat ze hierdoor nooit complete toewijding konden hebben voor het communisme.¹⁵ Het is dus interessant om te gaan kijken hoe media vanuit één nationale context (in dit onderzoek Nederland) keek naar de verschillen tussen West- en Oost-Europese vrouwelijke politici in deze periode, waarbij seksistische stereotyperingen over hen kon worden gebruikt als argument om het politiek-inhoudelijke (democratisch-kapitalisme versus dictatoriaal-communisme) te becommentariëren. Wat er in dit onderzoek gaat gebeuren kan worden samengevat in de volgende

¹¹ De Jong, 'Media imago's', 99-100.

¹² Krogstad en Storvik, 'Picturing Politics', 148-149.

¹³ Van Zoonen, 'De bruiden van Wim Kok', 19-26.

¹⁴ Brigitte Studer, 'Communism and feminism' (vert. R. Kramer) *Clio. Women, Gender, History* 41 (2015) 126-139.

¹⁵ Éva Fodor, 'Smiling Women and Fighting Men: The Gender of the Communist Subject in State Socialist Hungary' *Gender and Society* 16:2 (2002) 240-263.

onderzoeksvraag: *Hoe berichtten Nederlandse kranten over vrouwelijke politici in de periode 1945-1970 met betrekking tot hun vrouwelijkheid en de context van de Koude Oorlog?*

Opzet van het onderzoek

Voor dit onderzoek zal er een contentanalyse gemaakt worden van Nederlandse krantenartikelen uit de periode 1945-1970 en hun berichtgeving over vijf vrouwelijke politici, wie afkomstig zijn uit zowel het Westen als het Oostblok. De vijf vrouwelijke politici zijn geselecteerd op basis van vergelijkbare functie en prominentie in hun land. Om deze reden is er geselecteerd op vrouwelijke ministers die vaak ook een zekere tijd in het nationale parlement van hun land hebben gezeten. Dit is gedaan omdat ze zo vaak een prominentere positie in de nationale politiek hebben verworven, en door hun ministerschap ook vaker op de voorgrond traden voor media buiten hun eigen land (in dit geval Nederland). De vijf vrouwen die geselecteerd zijn, zijn Barbara Castle (Verenigd Koninkrijk), Yekaterina Furtseva (Sovjet-Unie), Marga Klompé (Nederland), Ana Pauker (Roemenië) en Elisabeth Schwarzhaupt (West-Duitsland). Door vergelijkingen te maken met twee á drie vrouwelijke politici per 'blok' uit de Koude Oorlog wordt er gepoogd de context van de Koude Oorlog in de contentanalyse te kunnen verwerken. Ook zorgt het overzicht van vijf vrouwen ervoor dat individuele verschillen tussen de vrouwen niet uit het oog verloren worden, zodat voorkomen wordt dat de vrouwen als één groep met eenzijdige belangen weggezet worden.

De krantenartikelen zullen afkomstig zijn uit de digitale krantenbank Delpher. Het gaat er, zoals al geformuleerd staat in de onderzoeksvraag, om hoe de kranten destijds inhoudelijk over deze vrouwen berichtten (dus: over hun politieke praktijken) en daarbij gebruik maakten van vrouwelijke vooroordelen en de context van de Koude Oorlog. Deze vraag is nog erg beschrijvend en breed, en daarom zal er gewerkt worden met drie hypothesen om de berichtgeving gericht te beoordelen.

De eerste hypothese waarmee gewerkt zal worden gaat over de context van de Koude Oorlog zelf. Verwacht wordt dat de berichtgeving over de twee Oostblokpolitica's Furtseva en Pauker negatiever zullen zijn dan de berichtgeving over hun westerse collega's Castle, Klompé en Schwarzhaupt. De vraag is dan in hoeverre er wordt ingespeeld op hun vrouwelijkheid en de daarmee samenhangende stereotypen. Deze verwachting impliceert overigens wel dat dit universeel is voor de Nederlandse kranten: het is van belang dat bij het toetsen van deze hypothese verwacht wordt dat alle kranten (met eventuele uitzondering van de communistische krant *De Waarheid*) zich duidelijk negatiever uitspreken over de Oostblok-politica's dan over de westerse politica's.

De tweede hypothese zal betrekking hebben op het verschil tussen kranten onderling, en poogt zo de hierboven genoemde generaliseerbaarheid van de Oost-West scheiding te nuanceren. Hierbij wordt verwacht dat de verschillende signaturen van de Nederlandse kranten in de periode 1945-1970 effect hebben op het positief of negatief gebruiken van vrouwelijke stereotypen rond de vijf politica's. Christelijke kranten zouden bijvoorbeeld positiever schrijven over christendemocratische politica's als Klompé en Schwarzhaupt dan over een sociaaldemocratische politica als Castle. Andersom zou dit werken met kranten van socialistische signatuur. Vrouwen van hun 'eigen' politieke kleur kunnen dus ook, zoals verwacht wordt, een andere invulling krijgen wat betreft hun vrouwelijkheid. Met betrekking tot de vorige hypothese is het natuurlijk nog af te vragen of linkere kranten ook positiever berichtten over de vrouwelijke politici uit het Oostblok, maar het gebruik van de tweede hypothese moet wel ervoor waken dat er vanuit de eerste hypothese niet overhaaste generalisaties gedaan worden wat betreft de berichtgeving van kranten.

De derde en laatste hypothese die in deze contentanalyse gebruikt gaat worden, heeft betrekking op veranderingen van berichtgeving over tijd. De periode 1945-1970 staat bekend om een seksuele revolutie en een geleidelijke gelijkstelling van man en vrouw, mede door de Tweede Feministische Golf in de jaren zestig. Hoewel er niet expliciet ingegaan zal worden op de vraag of veranderingen over tijd hier direct mee te maken zullen hebben, zal er wel gekeken worden of er

veranderingen plaatsvonden over tijd en hoe deze te typeren zijn bij de kranten en hun verschillende signatures. De verwachting in deze hypothese is dat krantenartikelen uit een latere periode (ca. na 1960) al minder seksistisch zijn en vrouwelijke politici al meer als volwaardige politici beschouwen dan in de periode daarvoor. Deze hypothese is vooral bedoeld om een verwachte historische ontwikkeling niet uit het oog te verliezen, zeker doordat dit bijdraagt aan de historische contextualisering van de berichtgeving, iets dat van belang is in dit onderzoek vanwege de toevoeging die het heeft aan de bestaande literatuur.

Tot slot van deze inleiding nog een uitgebreidere blik op het bronnencorpus van dit onderzoek. Zoals hierboven al gezegd werd, zal er primair gebruik worden gemaakt van Nederlandse krantenartikelen uit de digitale krantenbank Delpher. Naast het gebruiken van krantenberichten zal er ook gebruik worden gemaakt van biografieën over de vijf vrouwelijke politici. Dit om meer achtergrondinformatie te krijgen over het leven en politieke activiteiten van de vrouwen en om extra informatie te hebben over hun relatie met de media. Met behulp van deze literatuur wordt er gepoogd de berichtgeving in context te zetten en te weten te komen hoe de berichtgeving zich ook verhiel tot gebeurtenissen die de politica's in hun politieke loopbaan meemaakten. Mocht er geen biografie over een politica beschikbaar zijn, zal er gebruik worden gemaakt van artikelen die gaan over de politieke activiteiten van de desbetreffende politica, om zo toch aan de benodigde biografische informatie te komen. Mochten er alsnog onbeantwoorde vragen opkomen die niet beantwoord kunnen worden door óf de krantenberichten uit Delpher óf de biografische literatuur, zal er gebruik gemaakt worden van extra secundaire literatuur die hier gericht inzicht op kunnen geven. Met behulp van deze literatuur zal eerst de berichtgeving over de vijf vrouwelijke politici individueel gegeven worden, waarna er al enige conclusies zullen worden getrokken over algemene tendensen in berichtgeving bij westerse politica's en Oostblok-politica's. Daarna zal er nog een uitgebreidere analyse komen, gebaseerd op de drie hierboven geformuleerde hypotheses. Tot slot zal er in de conclusie antwoord worden gegeven op de grote onderzoeksvraag, en worden er aanbevelingen gedaan voor verder onderzoek.

De berichtgeving over Oost

In dit hoofdstuk gaan we de politica's behandelen die afkomstig waren uit het communistische Oostblok: Jekaterina Furtseva uit de Sovjet-Unie en Ana Pauker uit Roemenië. De berichtgeving over deze vrouwen zal vergeleken worden met elkaar, zodat er al aan het eind van dit hoofdstuk concluderende uitspraken kunnen worden gedaan over de berichtgeving van Nederlandse kranten over communistische vrouwelijke politici in de periode 1945-1970. De biografische literatuur zal hierbij worden gebruikt om extra informatie te vergaren over de politieke loopbaan van Furtseva en Pauker, om zo ook de conclusies verklaringen te geven. Dit zal in het tweede hoofdstuk herhaald worden met betrekking tot de westerse vrouwelijke politici, waarna in de analyse al deze informatie weer met elkaar vergeleken zal worden vanuit de drie hypotheses die gesteld zijn in de inleiding.

Maar voordat de berichtgeving over Furtseva en Pauker onder de loep genomen wordt, is het van belang de prominentie van deze vrouwen kort te duiden, met name in de context van hun politieke carrière. Beide vrouwen hadden belangrijke functies in hun land verworven: Ana Pauker was minister van Buitenlandse Zaken van 1947 tot 1952 en Jekaterina Furtseva wist ook als enige vrouw in de Sovjet-Unie destijds minister te worden (van Cultuur, en wel in de lange periode van 1960 tot 1974). Haar belangrijkste positie binnen de USSR was echter het volwaardig lidmaatschap van het Politbureau tussen 1957 en 1961, wat zij ook als enige vrouw in de Sovjet-Unie wist te bereiken.¹⁶ Twee vrij prominente vrouwen in de communistische politiek dus, die ook wel hun stempel konden drukken op het beleid in hun land.

In de berichtgeving over Furtseva en Pauker zijn interessante verschillen in op te merken. Een heel duidelijk en voor de hand liggend verschil is de hoeveelheid berichtgeving over de politieke activiteiten van deze vrouwen. De Nederlandse kranten schreven namelijk vaker over de activiteiten van Furtseva dan over de activiteiten van Pauker. Zo beschreef het *Algemeen Dagblad* Furtseva's bezoek aan Londen, waarin ze pleitte voor meer uitwisselingen tussen Russische en Engelse theatergezelschappen.¹⁷ *De Tijd* berichtte over haar bezoek aan Polen, waarbij de journalisten zich wel meer op de sensatie richtten dan dat het *Algemeen Dagblad* deed (een 'onthutste blik' kreeg namelijk bijzondere aandacht in dit artikel).¹⁸ Naast haar internationale werk was er ook ruimte voor berichten over de grote invloed die ze had in de binnenlandse Sovjetpolitiek. Haar ontslag bij het secretariaat van Moskou in 1958 werd bijvoorbeeld gezien als een voorbeeld van de veranderingen die eraan zaten te komen in de Sovjet-Unie.¹⁹ De liberale krant *Het Vaderland* schreef over de toenemende openbaarheid van Chroesjtsjovs vrouw, maar ook dat deze de politieke mindere van Furtseva bleef.²⁰ En ook het *Algemeen Dagblad* beschreef haar functie als 'primus inter pares' van Chroesjtsjov, die haar tijdens een parade in Moskou 'hartelijk begroette en voorstelde aan andere leiders'.²¹

Maar ondanks dat haar invloed door de Nederlandse kranten groot werd geacht, werden haar activiteiten als minister van Cultuur veel minder als invloedrijk bestempeld. En het interessantste is dat hierbij *De Volkskrant* opeens veel over Furtseva ging schrijven, terwijl over de andere activiteiten nauwelijks berichten te vinden zijn van deze krant. Furtseva's beleid werd volgens de krant gekenmerkt door het willen beperken van de artistieke vrijheden om aan de socialistische idealen te voldoen. Haar beleid werd echter niet geïnterpreteerd als een autonoom besluit van haar als minister, maar als een door het Kremlin opgestelde opdracht die Furtseva slechts moest uitvoeren. Furtseva's rol werd

¹⁶ Gail Warshofsky Lapidus, 'Political Mobilization, Participation, and Leadership: Women in Soviet Politics' *Comparative Politics* 8:1 (1975) 90-118, aldaar 106 en 108.

¹⁷ 'Pleidooi voor een grotere culturele uitwisseling', *Algemeen Dagblad* (17 juli 1965).

¹⁸ 'Mevr. Foertseva in verlegenheid', *De Tijd* (22 april 1958).

¹⁹ 'Dreigend artikel in Pravda? Nieuwe mutaties in de topleiding op komst? Reeds wijzigingen bij de lagere regionen', *De Tijd* (25 januari 1958).

²⁰ 'Zij in het centrum: Geschreven portret van de vrouw van Chroesjtsjov', *Het Vaderland* (18 april 1959).

²¹ 'Alle leiders', *Algemeen Dagblad* (2 mei 1955).

bijvoorbeeld erg passief genoemd bij het besluit om de filmindustrie te beteugelen, en ook de kritiek die Furtseva uitte op haar eigen cultuurministerie over het gebrek aan theaterstukken die de heroïek van de Sovjet-man belichaamden, werd gezien als een aanvulling van de angst van het Kremlin voor de westerse academische literatuur die openbaar zou worden gesteld in de USSR.²² Dat dit niet direct Furtseva's besluiten waren werd door de krant bevestigd als Furtseva minder principieel afkerig leek te zijn tegenover moderne en jonge kunstenaars dan dat Chroesjtsjov dat was.²³ De sociaaldemocratische krant *Het Vrije Volk* ondersteunde het beeld dat *De Volkskrant* van Furtseva had, als de krant bericht over dat ze minder bevoegdheden krijgt over de filmindustrie op het moment dat Chroesjtsjov kritiek heeft geuit op deze cultuurtak.²⁴

De berichtgeving van *De Volkskrant* en *Het Vrije Volk* over de activiteiten van Furtseva als minister van Cultuur zijn hierin nog wel als neutraal en niet impliciet of expliciet seksistisch te typeren. Haar activiteiten en de beperking van haar macht daarin werden nog niet zozeer gelinkt aan haar vrouwelijkheid of aan vrouwelijke kenmerken. Het katholieke dagblad *De Tijd* deed dat wel enigszins, zij het dat de krant haar werk als minister wel weer als invloedrijk en autonoom van het beleid van Chroesjtsjov presenteerde dan dat *De Volkskrant* en *Het Vrije Volk* dat deden. In een stuk over het Russisch ballet uitte de 'blonde en dynamische' Furtseva kritiek op de seksualiteit van de voorstelling. De choreograaf van het stuk, Moiseyev, ging niet tegen haar argumenten in, maar niet omdat de argumentatie van Furtseva zo sterk werd bevonden door *De Tijd*. In plaats daarvan durfde Moiseyev, aldus *De Tijd*, geen kritiek te uiten omdat zijn opmerkingen al als kwalijke grappen werden geïnterpreteerd.²⁵ Ook werd Furtseva door de krant als een voorbeeld van het elitisme in de Sovjet-maatschappij getypeerd, en dan wel door haar ziekenhuisbezoek tijdens haar zwangerschap.²⁶ En dit deed *De Tijd* niet alleen bij berichtgeving over haar ministerschap, maar ook in een bericht over de al eerder genoemde parade in Moskou, waarbij Chroesjtsjov haar voorstelde aan andere wereldleiders. Deze actie werd met een zeker wantrouwen bekeken door *De Tijd*, zeker doordat haar man de Russische ambassadeur in Joegoslavië was. Door haar twee rollen (destijds leider in het partijsecretariaat in Moskou én als echtgenoot van een Russische ambassadeur) werd Furtseva op seksistische gronden verdacht gemaakt van spionagepraktijken.²⁷ De krant verbaasde zich hierbij namelijk over dat Furtseva het als vrouw duidelijk moeilijk moet hebben om enerzijds een belangrijke politieke carrière te hebben en anderzijds de echtgenoot te zijn van een evenwel succesvolle man, terwijl dat andersom niet zou gelden (terwijl haar man natuurlijk ook uiteindelijk zowel zelf een succesvolle politicus was, alsook de echtgenoot van een invloedrijke politica). Er is op deze manier een zekere dubbele standaard op te merken in de berichtgeving over Furtseva: ze is zowel een invloedrijke politica (aldus *De Tijd*, *Algemeen Dagblad* en *Het Vaderland*) als een marionet van Chroesjtsjov (aldus *De Volkskrant* en *Het Vrije Volk*), waarin haar vrouwelijkheid door *De Tijd* als kritiekpunt werd gebruikt om haar invloedrijke rol met enig wantrouwen te aanschouwen.

Over Ana Pauker werd er aanzienlijk minder bericht dan over Furtseva. In wat er te vinden was in Delpher ging het dan onder andere over hoe zij bijdroeg aan de komst en instandhouding van de communistische dictatuur in Roemenië. Zo schreef het *Algemeen Handelsblad* over het ontslag van 165 functionarissen door Pauker op haar ministerie, een gebeurtenis die door *Trouw* werd beschreven

²² 'Einde der Russische film-vrijheid?', *De Volkskrant* (21 september 1962); 'Congres in Moskou: Sovjet-partij bang voor wetenschap uit het Westen', *De Volkskrant* (22 juni 1963).

²³ 'Kwast of penseel', *De Volkskrant* (17 juni 1964).

²⁴ 'Sowjet-ideoloog wordt filmchef', *Het Vrije Volk* (25 maart 1963).

²⁵ 'Minister van Cultuur: Russisch ballet is veel te bloot', *De Tijd* (28 maart 1968).

²⁶ Ton Crunen, 'Communismen', *De Tijd* (5 december 1970).

²⁷ 'Ekaterina Foertseva de geheime agente: echtgenote van Sovjet-diplomaat leidt een dubbel leven', *De Tijd* (24 september 1956).

als een 'anti-democratisch element'.²⁸ Haar link met Stalin (en indirect daarmee de grootschalige gedwongen collectivisaties in de landbouw die kenmerkend zijn voor stalinisme) werden in andere berichten sterk bevestigd. Zo schreef *De Tijd* over haar aanwezigheid in Moskou voor Stalins verjaardag en schreven *De Tijd* en *Trouw* over de beschuldiging naar Pauker dat ze de Joegoslavische regering van Tito omver wilde werpen ten tijde van de scheuring tussen Tito en Stalin.²⁹ Pauker werd zo een gezicht van de ondemocratische ontwikkelingen en, zoals *De Maasbode* berichtte, daar zelfs verantwoordelijk voor geacht.³⁰ De impliciete vooroordelen over Pauker als vrouw in de mannelijke politiek bleven grotendeels hierin achterwege, al kon wederom *De Tijd* het niet laten om dit niet onbenoemd te laten. Pauker belichaamde volgens de krant de bolsjewistische vrouw: 'geen ijdelheid, maar strengheid en klassenhaat'.³¹ In het bericht nam de krant het overigens verder wel op voor de vrouwen in Roemenië: er waren relatief veel vrouwen actief in de Roemeense politiek, en de krant moedigde dit aan, met een expliciete hoop dat dit aantal uiteindelijk net groot zou worden als dat in buurland Hongarije.

Er was wel één krant die over Paukers politieke loopbaan op een positievere manier berichtte, en dat was de communistische krant *De Waarheid*. Ze werd daar geprezen door haar oorlogsverleden en haar strijd tegen het fascisme daarin, waardoor ze als belangrijke en zelfstandige leider werd beschouwd.³² De krant ging zelfs zo ver dat ze de bovengenoemde zuiveringen op haar ministerie vergeleek met het ontslag van een verzetsheld door de Nederlandse minister van Financiën Lief tinck, terwijl andere kranten dit besluit van Pauker als antidemocratisch hadden bestempeld.³³ Dat de communistische krant een vrouw als Pauker verheerlijkte is niet gek te noemen, maar wel te benoemen omdat berichtgeving over Furtseva in *De Waarheid* nagenoeg ontbrak. Dit gegeven zal straks bij de behandeling van de biografische literatuur nog extra aan bod worden gebracht.

Naast haar dictatoriale activiteiten, waarmee ze de oprichting en instandhouding van de communistische dictatuur in Roemenië hielp, werd er door de Nederlandse kranten over nog één belangrijke gebeurtenis in de politieke loopbaan van Pauker veel geschreven: de zuivering van Pauker uit de Roemeense politieke top vanaf 1952. Elke stap in het proces werd wel ergens benoemd: de openlijke kritieken over rechtse dwalingen, de vermeende samenzwering met collega's Vasile Luca en Teohari Georgescu, het ontheven van Pauker uit prominente functies, de arrestatie van en het proces tegen Pauker tot, ten slotte, haar huisarrest.³⁴ Deze berichten waren meestal erg descriptief en gaven geen expliciet oordeel aan de gebeurtenissen, met de berichtgeving van *De Volkskrant*, *De Telegraaf* en *Het Vaderland* als uitzonderingen.

²⁸ 'Anna Pauker ontslaat', *Algemeen Handelsblad* (17 november 1947); 'Anna Pauker zuivert', *Trouw* (18 november 1947).

²⁹ 'Pauker wil Tito ten val brengen', *De Tijd* (21 december 1949); 'Ana Pauker te Moskou', *De Tijd* (26 juli 1948); 'Volksdemocratieën onder elkaar: Anna Pauker probeert maarschalk Tito ten val te brengen', *Trouw* (27 juli 1948).

³⁰ A. van der Wey O' Carm, 'Hoe bolsjewiseert Rusland de buurstaten?', *De Maasbode* (5 april 1948).

³¹ 'Onontwikkelde Roemeense vrouwen treden op als dorpsrechters: De intellectuelen moeten stenen kloppen', *De Tijd* (23 juni 1949).

³² 'Anna Pauker', *De Waarheid* (23 december 1947).

³³ 'Van en over anderen', *De Waarheid* (20 november 1947).

³⁴ 'Machtige Anna Pauker in ongenade gevallen', *Algemeen Dagblad* (31 mei 1952); 'Ana Pauker week af naar twee kanten', *De Volkskrant* (4 juni 1952); 'Ana Pauker: "Ik dwaalde"', *Het Vrije Volk* (4 juni 1952); 'Anna Pauker erkent haar fouten', *Trouw* (5 juni 1952); 'Vakbonden vallen Anna Pauker af', *Algemeen Dagblad* (19 juni 1952); 'Zuivering in Roemenië: Aanhang van Pauker wordt vernietigd', *De Volkskrant* (26 juni 1952); 'Ana Pauker van al haar functies ontheven', *Algemeen Handelsblad* (5 juli 1952); 'Ana Pauker vervangen', *De Tijd* (5 juli 1952); 'Anna Pauker zou gearresteerd zijn', *Algemeen Dagblad* (6 december 1952); 'Ana Pauker weer in het geding', *Het Vrije Volk* (20 december 1952); 'Geen eerherstel voor Ana Pauker', *Trouw* (1 september 1953); 'Proces tegen Ana Pauker', *Algemeen Dagblad* (27 april 1954); 'Ana Pauker heeft huisarrest', *Het Vrije Volk* (30 april 1955).

De Volkskrant beoordeelde de zuivering van Pauker uit de Roemeense partijtop met enig wantrouwen. En niet zozeer of de veronderstelde dwalingen van de partijlijn door Pauker terecht waren, maar meer met de vraag of er een link te leggen was met de zuivering en het groeiende antisemitisme in Oost-Europa. Pauker was immers van joodse afkomst, en volgens de krant behoorde zij ook als één van de weinige invloedrijke communisten nog bij de oude lichter van het wereldcommunisme.³⁵ De link met antisemitisme werd bevestigd volgens de krant toen de eigenlijke opvolger van Pauker, de eveneens joodse Ana Torna, werd vermist.³⁶ Ook latere, overigens mislukte, pogingen van Pauker om terug te komen in de partijtop werden gelinkt met de antisemitische campagne in het Oostblok.³⁷ En de link met deze campagne, dat sterk beïnvloed werd door de Sovjet-Unie, werd nogmaals benadrukt als Pauker tevergeefs gratie probeerde te krijgen van Stalin begin 1953.³⁸ *De Volkskrant* was wel de enige krant die een link tussen antisemitisme en de zuivering van Pauker legde, wat enigszins opmerkelijk is, maar ook hier bleef de berichtgeving geen duidelijk seksisme te bevatten.

De liberale krant *Het Vaderland* en de conservatieve *De Telegraaf* berichtten over Paukers zuivering wel meer in betrekking tot haar vrouwelijkheid. *Het Vaderland* berichtte in 1954 dat Pauker uit de regering werd gezet, ondanks dat ze de 'ongekroonde koningin van Roemenië' was. Op dat moment werd ook de tijd rijp geacht dat Pauker weer terugkwam in de politiek, maar berichtte *Het Vaderland* hierbij vooral over mannen die een 'groep Pauker' vormden om deze machtsgreep te realiseren.³⁹ Pauker bleef dus als passief figuur op de zijlijn, iets wat niet strijkt met de prominentie van Pauker die de krant aan haar toedichtte binnen het Roemeense communisme. *De Telegraaf* gebruikte opmerkelijk geen politiek-neutrale termen om de werkrelatie tussen Pauker en Vasile Luca te beschrijven, maar beschreef deze relatie als een 'vriendschap'.⁴⁰ Het vernemen van een vriendschap met andere mannelijke politici was iets wat de krant ook later deed bij Furtseva: in een stuk over de sluiting van een tentoonstelling over abstracte kunst linkte de krant Furtseva's activiteit met Chroesjtsjovs beleid door haar een 'vroegere vriendin' van de leider te noemen.⁴¹ Een interessante manier om de werkrelatie van Pauker en Furtseva van hun professionele aard te ontdoen, zeker doordat de verkiezing van Furtseva in het Presidium van de Sovjet-Unie eerder nog gezien werd als toepassing van de gelijkheid van seksen in het land.⁴²

Al in het begin benoemde we een gelijkwaardige prominentie van Pauker en Furtseva qua politieke loopbaan, en dus lijkt het vreemd dat de Nederlandse kranten zo verschillend berichtten over hun mate van autonomie. Vanuit de biografische literatuur is daar echter wel wat voor te zeggen. Pauker is daarbij te typeren als een vrouw die op eigen kracht aan de top kwam. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was Pauker in Moskou, waar ze als politieke vluchteling erg geliefd werd bij de Sovjetleiding. De Sovjetleiding toonde deze waardering met het gegeven dat ze haar zelfs als leider van Roemenië wilde na de oorlog. Pauker, die verder vrijwel onbekend was in haar thuisland, liet dit liever over aan in Roemenië bekendere politici als Gheorghe Gheorghiu-Dej. De post van Buitenlandse Zaken kreeg ze daarvoor in de plaats, mede door haar sterke banden met Moskou, waar ze in de

³⁵ "'Kominform-Koningin' onttroond: Ana Pauker verwijderd uit Politburo en ministerie', *De Volkskrant* (31 mei 1952).

³⁶ 'Van laatste functie beroofd: Ana Pauker ontslagen als minister', *De Volkskrant* (7 juli 1952).

³⁷ 'Ana Pauker op terugweg', *De Volkskrant* (22 maart 1954).

³⁸ 'Vrouwen meer kans dan mannen? Ana Pauker vraagt gratie aan maarschalk Stalin', *De Volkskrant* (23 januari 1953).

³⁹ 'Ana Pauker streeft naar herstel van haar macht', *Het Vaderland* (14 april 1954); 'Ana Pauker faalde', *Het Vaderland* (21 april 1954).

⁴⁰ 'Anna Pauker valt dieper', *De Telegraaf* (7 juli 1952).

⁴¹ 'Sovjet-minister in het nauw met abstracte kunst', *De Telegraaf* (7 december 1962).

⁴² 'Chroesjtsjev handhaaft "kernkabinet" maar: Zjoeikov stijgt weer op partijladder', *De Telegraaf* (28 februari 1956).

uitvoering van haar ministerstaken de vrije hand kreeg en door het buitenland ook snel als onofficiële leider van Roemenië werd gezien.⁴³

Het is zo niet verwonderlijk hoe Pauker een gezicht werd voor de ontwikkelingen in Roemenië naar het buitenland toe, en dat de Nederlandse kranten haar dus vooral bekritiseerde op haar antidemocratische praktijken. Het is door haar prominentie in het buitenland dan ook niet zo gek dat een krant als *De Waarheid* haar acties sterk probeerde te verdedigen. Desalniettemin is het ook verwonderlijk te noemen dat de Nederlandse kranten hier dan verder vrij weinig berichtten over de zaken waar ook Pauker zich al snel tegen verweerde, zoals de collectivisatie van de landbouw. Naast haar werk als minister van Buitenlandse Zaken (waar ze al veel de vrije hand in kreeg) was ze namelijk ook erg actief betrokken bij het landbouwbeleid van Roemenië. Hoewel haar expertise over de agrarische sector ontbrak, had ze wel een grote vinger in de pap te brokkelen als lid van het Roemeense Politbureau. Met haar invloed probeerde ze veelal de grootschalige collectivisatie tegen te houden, omdat ze het gedwongen karakter ervan problematisch vond om de boeren aan communistische zijde te krijgen of te houden. En hoewel ze veel tegenstand hiervoor kreeg van onder andere Gheorghiu-Dej, wist ze vele collectivisaties uit te stellen of zelfs een halt toe te roepen. Daarnaast had Paukers weerstand tegen de collectivisatie te maken met het feit dat dit niet soepel verliep en dat er veel misdrijven gepleegd werd door de staat bij de in- en uitvoering van het beleid.⁴⁴ Haar kritiek op de collectivisatie werd in de Nederlandse kranten slechts genoemd aan het eind van haar politieke carrière in 1952, wanneer ze uit de partijtop werd gezuiverd.⁴⁵ Vanaf dan was het alweer wat gemakkelijker om Pauker neer te zetten als een passieve vrouw die door andere mannelijke politici uit de partij top werd gezuiverd of haar verdedigden en voor haar een prominente positie probeerden terug te veroveren.

Furtseva kreeg in de Nederlandse kranten een passievere rol toebedeeld als politica. Haar activiteiten werden vaak zo beschreven dat het de indruk wekte dat Furtseva weinig inspraak leek te hebben en alsof ze het opgelegde beleid alleen maar moest uitvoeren. Ook *De Waarheid* lijkt dit beeld te volgen door maar weinig over Furtseva's invloed te berichten. Ook deze beeldvorming was echter niet ongegrond, lettende op het feit dat de wandeling naar de macht voor Furtseva via een ander, minder autonoom pad verliep dan bij Pauker. Furtseva was al sinds 1924 actief binnen de Communistische Partij, maar kreeg haar eerste belangrijke functie in 1942 bij het partijsecretariaat, waar ze Nikita Chroesjtsjov leerde kennen.⁴⁶ En ondanks dat ze zich kon voegen bij het beleid van Stalin, identificeerde ze zich duidelijk sterker met de ideeën en beleid van Chroesjtsjov. Ze werd voor hem dan ook een belangrijke vertegenwoordiger voor zijn beleid, die ze tijdens haar lidmaatschap van het Politbureau en tijdens haar ministerschap telkens weer verdedigde in haar vele speeches, zowel nationaal als internationaal.⁴⁷ Dat haar carrière zo verweven was met die van Chroesjtsjov, werd nog duidelijker met het feit dat het einde van haar lidmaatschap bij het Politbureau in 1961 ook te maken had met het falen van Chroesjtsjovs beleid op dat moment.⁴⁸ Chroesjtsjov zette haar daarom ook graag in als representatie van wat een vrouw kan bereiken in de Sovjet-Unie, wat in combinatie met haar grote kennis en vaardigheden in propaganda Furtseva één van de belangrijkste en invloedrijkste

⁴³ Robert Levy, *Ana Pauker: The Rise and Fall of a Jewish Communist* (Berkeley/Los Angeles/Londen 2001) 68-77.

⁴⁴ Levy, *Ana Pauker*, 90-133.

⁴⁵ 'Ana Pauker "ontmaskerd": Geheime ontmoetingen met Luca en Georgescu "bekend"', *De Tijd* (4 juni 1952); 'Beschuldigingen tegen Ana Pauker', *Algemeen Handelsblad* (14 juli 1952); 'Anna Pauker leidde en "samenzwering"', *Trouw* (15 juli 1952); 'Acht jaar na de bevrijding van Roemenië: Het land herschape in één grote bouwplaats', *De Waarheid* (23 juli 1952).

⁴⁶ Kenneth N. Ciboski, 'A Woman in Soviet Leadership: The Political Career of Madame Furtseva' *Canadian Slavonic Papers* 14:1 (1972) 1-14, aldaar 2.

⁴⁷ Ciboski, 'A Woman in Soviet Leadership' 4 en 6-11.

⁴⁸ Ibidem, 9-10.

gezanten van Chroesjtsjov maakte.⁴⁹ Anders dan Pauker was de politieke loopbaan van Furtseva dus erg afhankelijk van één persoon, waarmee ze zich sterk politiek kon verbinden en identificeren.

Maar als Furtseva een veel minder autonome rol had in de politiek van de Sovjet-Unie dan dat Pauker had in de politiek van Roemenië, waarom was het voor de Nederlandse kranten dan zo gunstig om veelvuldig over Furtseva's politieke activiteiten te schrijven, terwijl haar invloed in dit beleid in vergelijking met de invloed die Pauker had zo marginaal was? Een verklaring hiervoor ligt in een aspect dat in de berichtgeving over beide vrouwen sterk naar voren kwam, en dat is de kritiek die geleverd werd op het communisme door de beschrijvingen van hun praktijken. Het was handig om Furtseva's afhankelijkheid van Chroesjtsjov te benadrukken en dan vele activiteiten van haar te beschouwen, omdat dit liet zien hoe dictatoriaal het communistische regime was, met maar weinig ruimte voor bewindslieden om eigen beleid vorm te geven. Het was daardoor ook handig om bij Pauker vooral over haar eigen antidemocratische praktijken te hebben en over de manier hoe zij uiteindelijk zelf uit de top gezuiverd werd, in plaats van uitvoerig de bezwaren te bespreken die Pauker had tegenover de mensonterende landbouwcollectivisaties. Aan Pauker werd daarmee wel een zekere verantwoordelijkheid toegeschreven, wat recht deed aan haar autonome positie binnen de Roemeense politiek, maar over haar activiteiten werd alleen bericht als dit bijdroeg aan het beeld van een dictatoriaal en geen kritiek duldend communistisch regime. Beide vrouwen ontlieden zo niet het oordeel dat ze slechts onderdeel waren van het dictatoriale communistische systeem, waardoor er ingeboet werd op wat ze daar allemaal wel niet in betekenden. Het was voor sommige kranten daarin ook niet problematisch om de vrouwelijkheid van Pauker en Furtseva daarbij te benadrukken, om zo de kritiek met bestaande vooroordelen kracht bij te zetten. Hiervan was echter zeker niet bij alle kranten sprake, waardoor over het algemeen gezegd kan worden dat de berichtgeving nog zakelijk en objectief van toon bleef over Furtseva en Pauker.

⁴⁹ Ibidem, 13-14.

De berichtgeving over West

Voor het onderzoek naar de berichtgeving van Nederlandse kranten over westerse politica's zijn er drie vrouwen geselecteerd: de Britse Barbara Castle, de Nederlandse Marga Klompé en de West-Duitse Elisabeth Schwarzhaupt. Net als bij Furtseva en Pauker zijn ook deze vrouwen minister geweest en hebben ze daarnaast een zekere termijn gediend in hun nationale parlement. Castle was al sinds 1945 lid van het Lagerhuis voor de Labourpartij, en werd vanaf 1964 minister (eerst van Overzeese Ontwikkeling en daarna voor Transport). Klompé volgde snel in 1948 als Tweede Kamerlid, waarna haar ministeriële carrière in 1956 begon bij Maatschappelijk Werk. Hierbij was ze de eerste vrouwelijke minister in Nederland, net als dat Schwarzhaupt dat was in West-Duitsland. Vanaf 1953 was zij lid van de Bondsdag voor de CDU, waarna ze in de periode 1961-1966 minister van Volksgezondheid werd. Gelet op de functies dus wederom vrouwen met vergelijkbare prominentie en een vergelijkbare politieke carrière, waardoor het interessant zal zijn te kijken naar hoe de Nederlandse kranten over deze vrouwen berichtten.

Met name als minister van Transport werd Barbara Castle in de Nederlandse kranten geprezen voor haar werk. Het *Algemeen Dagblad* en *Het Vrije Volk* waren door haar 'baanbrekende' werk bij Transport bijvoorbeeld erg lovend dat ze in 1968 nog benoemd werd als minister voor Werkgelegenheid en Productiviteit.⁵⁰ In *Het Parool*, *Trouw* en *De Telegraaf* werd haar succes ook enorm gelinkt aan haar vrouwelijke charme.⁵¹ Zo berichtte *Het Parool*: 'met haar fantastische flair voor publiciteit kreeg zij het image van eenzaam succes in een aangeslagen regering'.⁵² Ze verwierf op deze manier volgens de krant een riante sleutelpositie binnen het Britse kabinet. *De Telegraaf* gaf in een achtergrondartikel veel aandacht aan haar verhouding ten opzichte van andere vrouwen en aan haar persoonlijkheid, die motivatie waren voor haar politieke carrière.⁵³ In *Trouw* werden haar politieke activiteiten gekoppeld aan glossy-achtige opmerkelijkheden, zoals het feit dat ze geen rijbewijs had als minister van Transport.⁵⁴

Het bijzondere fenomeen van Castle als vrouw binnen een door mannen gedomineerde politieke wereld werd vaak aangehaald, maar er werd dan ook net zo vaak benadrukt dat dit haar politieke activiteiten niet belemmerde. *Het Vrije Volk* benoemde dit al over het ontbreken van een rijbewijs.⁵⁵ *De Volkskrant* en *Het Parool* excuseerden Castles vrouwelijkheid zelfs door te stellen dat haar politieke interesses juist niet vrouwelijk waren, terwijl ze zelf die vrouwelijkheid wel in alles uitstraalde.⁵⁶ Haar succes kon dus, ondanks dat zij in de pers haar vrouwelijkheid enorm leek te benadrukken, niet daaraan liggen: haar politieke ambities konden als zodanig niet als vrouwelijk worden getypeerd.

Haar succes bij Transport was hierbij wel een duidelijke aanleiding om deze positionering te definiëren. Voordat ze deze ministerspost kreeg werd er namelijk opmerkelijk weinig geschreven over haar acties, hoewel ze bijvoorbeeld al wel een belangrijke rol in het kabinet ervoor vervulde als

⁵⁰ 'Sleutelpositie in Brits kabinet voor Barbara Castle', *Algemeen Dagblad* (6 april 1968); 'Barbara Castle minister van Arbeid: Wilson wijzigt Brits kabinet', *Het Vrije Volk* (6 april 1968).

⁵¹ 'Geen akkoord over naasting: Labour bleef verdeeld', *De Telegraaf* (30 november 1959); 'Vrouwen aan de top', *Trouw* (11 februari 1969); 'Minister Barbara Castle danst solo op het Labourcongres in Brighton', *Het Parool* (2 oktober 1969); Irene Dijkers, 'Barbara Castle', *De Telegraaf* (6 oktober 1969).

⁵² 'Minister Castle wil orde brengen in de sociale chaos: Labour staat of valt met Barbara's succes', *Het Parool* (28 februari 1969).

⁵³ Henri van der Zee, 'Barbara Castle: machtigste vrouw in Engeland', *De Telegraaf* (10 april 1968).

⁵⁴ 'Barbara Castle op Transport – maar zonder rijbewijs', *Trouw* (29 december 1965);

⁵⁵ 'Minister vecht voor veiliger wegverkeer: Veiligheidsgordel wordt in Groot Brittannië verplicht', *Het Vrije Volk* (13 juli 1966);

⁵⁶ 'Minister Castle wil orde brengen in de sociale chaos: Labour staat of valt met Barbara's succes', *Het Parool* (28 februari 1969); 'Veiligheidsgordels in Engeland verplicht', *De Volkskrant* (12 juli 1966); 'Wilson staat of valt met Barbara Castle', *De Volkskrant* (10 mei 1969).

minister van Overzeese Ontwikkeling. Als minister van dit departement probeerde ze bijvoorbeeld veel te bereiken voor de derde wereld, maar bijna elke poging om haar ethisch socialisme toe te passen, en de daaruit vloeiende discussies binnen het kabinet die haar daarin belemmerde, bleven ongenoemd. Dit is wel enigszins opmerkelijk te benoemen, want ze verwierf voor haar standpunten over en reizen naar de derde wereld ook een grote internationale bekendheid.⁵⁷ Slechts één kwestie (die nog niet eens de derde wereld echt betrof) werd uitvoerig besproken in de Nederlandse kranten, en dat was de ophef die ontstaan was rondom Castle na haar bezoek aan het eiland Cyprus in 1958. Castle was nog geen minister op dat moment, maar deed al wel vele buitenlandse bezoeken in die periode. Op Cyprus was er tijdens haar bezoek een hevige onafhankelijkheidsstrijd gaande, waarbij Britse troepen ook aanwezig waren om de situatie onder controle te houden. Castle wilde echter de Cypriotische onafhankelijkheid steunen (zoals ze bij andere Britse koloniën ook deed) en deed hier politiek gevoelige uitspraken over de aanwezigheid van Britse troepen. Andere leden van Labour (waaronder Gaitskell) bekritiseerde haar hier sterk voor, omdat ze hierbij buiten haar professionele boekje ging volgens de Labourleiding.⁵⁸ En het is bij deze kwestie dat de conservatieve krant *De Tijd* als enige keer over Castle berichtte. Volgens de krant gaf de 'strijdlustige' Castle kritiek op de Britse militairen, waarna ze zich moest verantwoorden bij Gaitskell. Na overleg werden haar uitspraken als persoonlijk beschouwd, in plaats van een algemene positionering van de Labourpartij. De uitspraken belemmerde haar niet voor het verder opklimmen van de politieke ladder: Castle werd immers nog wel gewoon voorzitter van Labour na het doen van deze uitspraken.⁵⁹

Hoewel dit opmerkelijk genoeg de enige keer was dat *De Tijd* over Castle berichtte, bleef de berichtgeving nog wel aardig neutraal, net als de berichtgeving erover in *De Volkskrant*.⁶⁰ Dit was zeker het geval als de berichtgeving vergeleken wordt met de berichtgeving over de Cypruskwestie bij andere kranten. *Het Parool* berichtte erover dat Castle 'op de vingers werd getikt door Gaitskell' en dat haar kritiek op de Britse troepen 'geklaag' was.⁶¹ De krant impliceerde een bepaalde kinderlijkheid bij Castle, waarbij ze werd gecorrigeerd door de verantwoordelijkere Gaitskell. *Trouw* vermeldde dat de Cypruskwestie liet zien dat de 'knappe' Castle niet 'bemind' werd in regeringskringen, en dat de nationalistische beweging op Cyprus niets meer dan 'kritiekloze sympathie' kreeg.⁶² De enige krant die het ook echt voor Castle opnam was *Het Vrije Volk*, die naast het vermelden dat volgens Castle zelf de kritiek niet op de soldaten gericht was, er ook aan toevoegde dat de pers haar verkeerd citeerde en dat het onduidelijk blijft waar Labour haar nou precies van beschuldigde.⁶³ Ondanks de grote aandacht voor de Cypruskwestie, is het wel opmerkelijk te noemen dat ze voor haar successen bij Transport nog weinig genoemd werd in de Nederlandse kranten. Uit deze onbekendheid vonden journalisten van *Het Parool* en *Trouw* het ook logisch om haar wat minder serieus te nemen, en de Cypruskwestie te typeren als een roekeloze actie, waarbij Castle gecorrigeerd moest worden door haar mannelijke collega's. In de berichtgeving over Castle kwam de positiviteit om haar werk pas echt op het moment dat ze ook er succesvol in slaagde beleid te voeren als minister van Transport, waarbij haar vrouwelijkheid en mediacharme werd gebruikt om de sensatie te vergroten, maar ook om haar een plek te geven binnen de mannelijke politieke arena.

⁵⁷ Anne Perkins, *Red queen: the authorized biography of Barbara Castle* (Londen 2003) 136-145 en 197-199.

⁵⁸ Perkins, *Red queen*, 152-158.

⁵⁹ 'Op vooravond van jaarvergadering: Conflict in de Labourpartij', *De Tijd* (24 september 1958); 'Barbara Castle voorzitter Labour', *De Tijd* (2 oktober 1958).

⁶⁰ 'Barbara Castle tóch voorzitter Labour', *De Volkskrant* (2 oktober 1958).

⁶¹ 'Gaitskell tikt Barbara Castle op de vingers', *Het Parool* (24 september 1958).

⁶² 'Rode Barbara – Enfant Terrible – van Labour', *Trouw* (23 oktober 1958).

⁶³ 'Makarios akkoord met zelfstandig Cyprus', *Het Vrije Volk* (24 september 1958); 'Labour berispt vice-voorzitter', *Het Vrije Volk* (24 september 1958).

Het was overigens niet verwonderlijk dat Castle binnen de Labourpartij een tik op de vingers kreeg over de Cypruskwestie, want ze was zeker niet één van de gematigden. Ideologisch voelde ze zich sterk verbonden met de radicale Aneurin Bevan. Dit tegenover de gematigde Gaitskell, die leider van de partij was in de periode 1955-1963 en in bovenstaande berichten ook vermeld werd als degene die haar terechtwees op haar 'foute' opmerking op Cyprus. Castle was door haar radicale linkse ideeën één van Gaitskells grote politieke tegenstanders binnen de partij, zelfs nadat Bevan zijn invloed begon te verliezen na 1954. Dit had mede te maken met de band die Castle onderhield met de latere opvolger van Gaitskell, Harold Wilson. Hij zag in Castle een belangrijke sleutelfiguur om de band met de links-radicalen vleugel van Labour te onderhouden, zeker nadat hij premier werd in 1964. Dit was dan ook de reden om haar in zijn regering op te nemen als minister van Overzeese Ontwikkeling.⁶⁴

Tijdens haar periode als minister van Overzeese Ontwikkeling ondervond Castle vele uitdagingen om op haar ministerie een onafhankelijk ontwikkelingshulpbeleid te ontwikkelen en uit te voeren. Ontwikkelingshulp bieden bleef een politieke kwestie waarin ze moeilijk haar ethisch socialisme kon toepassen, ook door conservatieve weerzin tegen haar binnen het ministerie. Daarnaast zorgden economische problemen voor minder geld voor haar departement. Wilson was hierbij dan ook een stuk minder revolutionair dan Castle in het ideaal om derdewereldlanden ontwikkelingshulp en onafhankelijkheid te bieden, waardoor vele initiatieven voor ontwikkelingshulp ook minder draagvlak vonden binnen de regering zelf. Castle uitte hierover veel kritiek, zoals op de kwestie over de onafhankelijkheid van Zuid-Rhodesië (het huidige Zimbabwe). Hierbij kwam ze op voor de zwarte bevolking aldaar, die bij onafhankelijkheid niet automatisch gelijk werden gesteld aan de blanke minderheid, waardoor er een apartheidssysteem dreigde. Door haar kritieken en de voortdurende discussies die daarop volgde, was de maat in 1965 vol voor Wilson en verplaatste hij Castle naar een ander departement: het ministerie van Transport.⁶⁵

Op dit ministerie wist Castle meer te bereiken. Ze wist vele maatregelen te nemen ter bevordering van de verkeersveiligheid, zoals alcoholtests, de maximumsnelheid en het invoeren van een gordelplicht bij nieuwe auto's. Ook wist ze de werkomstandigheden voor vrachtwagenchauffeurs te verbeteren. Dit succes kon Castle erg goed personaliseren in de media, al was het moeilijk er een sterke socialistische twist aan te geven doordat het private transport steeds populairder werd.⁶⁶ Castle wist haar persoon er echter wel goed in te profileren, wat duidt op een ander belangrijk punt voor haar succes als politica: haar grote mediagenieke karakter.

Wat vervolgens in de biografische literatuur terug te lezen is over de relatie tussen Castle en de pers tijdens haar jaren als minister van Transport wordt bevestigd door de conclusies die al getrokken zijn uit de Nederlandse kranten. De pers was namelijk dol op de knappe en vrouwelijke Castle, die ze door haar vrouwelijkheid moeilijk te plaatsen vonden (zoals *Het Parool* en *De Volkskrant* ook al ondervonden). Mannelijke politici versterkte de publiciteit rondom Castle door allerlei roddels over haar te verspreiden, die Castle voor eigen gewin gebruikte om het hieruit gevormde huisvrouwenimago met charme te versterken en het publiek en de media zo voor eigen gewin te bespelen (zoals bij het niet hebben van een rijbewijs en de berichten van *Trouw* en *Het Vrije Volk* hierover). Haar populariteit steeg zo, zeker door haar continue verdediging van linkse idealen en belangen voor onderdrukten. Ook bij Transport bleef ze haar linkse idealen verdedigen, ook al trad ze op haar eigen departement pragmatisch op. En het publiek hield ervan: 1966-1967 wordt ook wel gezien als de hoogtijdagen van Castles populariteit, wat zeker te maken had met haar mediacharme en haar successen als minister van Transport.⁶⁷ Het is dus niet verwonderlijk dat de Nederlandse kranten zo positief over Castle waren in deze periode, zij het wel dat dit in een aanzienlijk groter

⁶⁴ Perkins, *Red queen*, 105, 110-113, 122-123, 129-130, 175-177 en 186-188.

⁶⁵ Ibidem, 189-205.

⁶⁶ Ibidem, 214-218 en 226-228.

⁶⁷ Ibidem, 120-121, 136-145, 168-170 en 230-232.

contrast stond ten opzichte van hoe weinig er over haar geschreven werd voordat ze op Transport kwam, terwijl in de internationale pers al zekere bekendheid had verworven.

In de berichtgeving over Marga Klompé en Elisabeth Schwarzhaupt was er minder duidelijk sprake van sensatie en eventuele aanvullingen met seksistische opmerkingen. Daarbij is de berichtgeving over Schwarzhaupt het meest zakelijkst en objectief te noemen. En niet omdat haar politieke carrière nou zoveel minder sensationeel was. Zo was ze de eerste vrouwelijke minister van West-Duitsland, en dat gebeurde al onder een zekere druk van andere vrouwelijke leden van het CDU.⁶⁸ Deze benoeming van Schwarzhaupt haalde ook zeker de Nederlandse kranten. Het *Algemeen Handelsblad* bevestigde de druk rond Schwarzhaupts benoeming, en het *Algemeen Dagblad* schreef er later over dat ze haar ministerschap ook kon behouden in 1965 door deze druk.⁶⁹ *De Volkskrant* benoemde interessant genoeg deze druk vanuit vrouwelijke CDU-leden niet, terwijl *Het Vrije Volk* bij deze gebeurtenis de kans schoon zag om vooral Adenauer aan te vallen op het verlate benoemen van een eerste vrouwelijke minister, en op het gerucht dat hij anders geen chocola meer ging krijgen van CDU-Bondsdaglid Helene Weber, die één van de voornaamste voorvechters voor Schwarzhaupts benoeming was.⁷⁰

Schwarzhaupt werd op het nieuwe ministerie van Volksgezondheid gezet. Dit bracht een grote uitdaging voor haar, want bij een nieuw ministerie ben je als minister nog erg afhankelijk van welke bevoegdheden andere bewindslieden aan jouw ministerie willen afstaan. Toch ging Schwarzhaupt welvarend van start, en daar had ze het Conterganschandaal aan te danken. Uit onderzoek bleek dat dit wijd verbreide slaapmiddel zorgde voor misvormingen bij geboortes. Schwarzhaupt ging zich intensief bemoeien met gezondheidscampagnes om ervoor te zorgen dat vrouwen voornamelijk zo min mogelijk Contergan in zouden nemen.⁷¹ En over dit schandaal werd er weer geschreven in de Nederlandse kranten, zij het hier veel op een zakelijkere manier dan over de praktijken van Castle, waarbij Schwarzhaupt als de minister werd getypeerd die de zaak keurig en zakelijk probeerde op te lossen.⁷² En ook over andere zaken, zoals zwangerschapsonderbreking, een uitlaatfilter op Duitse auto's, antirookcampagnes, de import van Nederlandse sla en de beoordeling van geneesmiddelen, werd Schwarzhaupt als een zakelijk uitvoerend minister beschreven die daar haar eigen, rationele standpunten in had, in plaats van een vrouw die een ideaal vertegenwoordigde en daarbij voornamelijk weerstand in kreeg.⁷³

Toch werd Schwarzhaupt niet helemaal beschouwd als 'one of the guys'. Het *Algemeen Dagblad* benadrukte in een artikel bijvoorbeeld wel dat ondanks haar politieke loopbaan Schwarzhaupt vrouwelijk bleef. Haar stijl van spreken ('zacht en bescheiden') werd als totaal niet mannelijk beschouwd en ook in haar juridische en politieke carrière bleef ze zich vooral focussen op

⁶⁸ Heike Drummer en Jutta Zwilling, *Elisabeth Schwarzhaupt: Portrait einer streitbaren Politikerin und Christin* (Freiburg 2001) 88-92.

⁶⁹ 'Westduits kabinet beëdigd', *Algemeen Handelsblad* (15 november 1961); 'Vrouw struikelblok voor doctor Erhard: Protest in Bonn', *Algemeen Dagblad* (23 oktober 1965); 'Erhard voltooit formatie: Westduitse regering nauwelijks verjongd', *Algemeen Handelsblad* (23 oktober 1965).

⁷⁰ 'Vrouw in W.-Duitse regering', *Het Vrije Volk* (13 november 1961); 'Kabinet-Adenauer in bondsdag', *De Volkskrant* (15 november 1961); 'Dr. Elisabeth kreeg "zo maar" een ministerie', *Het Vrije Volk* (9 december 1961).

⁷¹ Drummer en Zwilling, *Elisabeth Schwarzhaupt*, 93-97.

⁷² 'Misvormde baby's: Westduitse regering zegt hulp toe', *Algemeen Handelsblad* (18 juli 1962); 'Duitsland: 4000 Softenonbaby's', *De Telegraaf* (18 juli 1962); 'West-Duitsland helpt thalidomide-baby's', *De Volkskrant* (29 september 1962).

⁷³ 'Centra voor slachtoffers slaapmiddel: Westduitse staat helpt kinderen met gebreken', *Algemeen Dagblad* (29 augustus 1962); 'West-Duitsland wil strenger toezicht op geneesmiddelen', *Het Vrije Volk* (28 september 1962); 'Uitlaatfilter in Duitsland', *De Telegraaf* (6 april 1963); 'Roken', *Trouw* (6 februari 1964); 'Nederlandse sla wel naar West-Duitsland', *Het Vrije Volk* (20 mei 1966).

vrouwenbelangen.⁷⁴ Ook het *Algemeen Handelsblad* schreef hier een lang betoog over, waarbij de krant haar standpunten over echtscheidingen verdedigde.⁷⁵ Dit standpunt, waarin ze van mening was dat mannen en vrouwen gelijke berechting verdienen bij echtscheiding, is enigszins opmerkelijk te noemen, omdat ze daarbij direct tegen de lijn van de CDU inging. En deze mate van feminisme werd zeker niet door haar partijleden in dank afgenomen.⁷⁶ *Trouw* gaf in een artikel over haar wetsontwerp, dat stelde dat reclames over geneesmiddelen alleen maar juiste informatie mogen bevatten, daar wel een opmerkelijke sneer over: ze was toch voornamelijk aangesteld onder druk van vrouwelijke leden van het CDU en haar succes was ook wel te danken aan het feit dat ze vrijgezel was. Mede hierdoor zag de krant haar wetsvoorstellen om huisvrouwen het werkveld in te krijgen ook als onrepresentatief en maakte de krant haar andere voorstellen ook belachelijk.⁷⁷ Schwarzhaupt kon zo ook, net als Castle, kritiek op haar vrouwelijkheid als minister niet ontlopen, al werd er wel neutraler en objectiever over haar ministerswerk geschreven. Dat kan ook te maken hebben met het feit dat Schwarzhaupt zich als politica al veel zakelijker presenteerde dan haar Britse collega, waarbij de laatste toch veel manieren vond om de pers actief te bespelen met haar charme.⁷⁸

Doordat Klompé minister was in hetzelfde land als waar de kranten vandaan kwamen, werden veel verschillende activiteiten van de minister belicht. Haar benoeming als eerste vrouwelijke minister kreeg dan bijvoorbeeld al duidelijk veel positieve aandacht, zoals in *Trouw*.⁷⁹ Bij deze benoeming werden er echter ook al direct vrouwelijke en mannelijke eigenschappen toegeschreven aan haar. *De Telegraaf* schreef zaken als 'zusterlijke bedrijvigheid' maar ook een 'werkdrift mannelijk aandoende, net als nuchterheid van inzicht' aan haar toe.⁸⁰ *De Volkskrant* had het erover dat ze 'goddank tot die groeiende soort van vrouwelijke politici behoort, die wel haar vrouwelijke visie doet gelden maar deze evenzeer ten nutte doet komen aan de zaken des mans als die der vrouw'.⁸¹ Volgens *De Tijd* leek ze dit zelf ook wel aan te sporen, doordat ze gezegd zou hebben dat mannen het verkeerd hebben als ze denken specifieke vrouwenbelangen te kunnen begrijpen.⁸²

In verdere berichten over haar werkzaamheden als minister van Maatschappelijk Werk is ook goed terug te lezen dat er aan Klompé zowel vrouwelijke als mannelijke kwaliteiten werden toegewezen.⁸³ Over de aanneming van de Algemene Bijstandswet (ABW) meldde *De Volkskrant* bijvoorbeeld dat Klompé dat ze nog kort ontstemd was door steun van de motie-Heroma, terwijl er verder ook grote zakelijke verdiensten aan Klompé werden toegeschreven als minister van Maatschappelijk Werk.⁸⁴ En bij een bezoek aan het overstroomde dorp Tuindorp-Oostzaan kon Klompé

⁷⁴ Rita Beukman, 'Minister dr. Elisabeth Schwarzhaupt: Zij bleef vrouwelijk', *Algemeen Dagblad* (9 juli 1966).

⁷⁵ 'Verloren droom in "West"', *Algemeen Handelsblad* (23 februari 1963).

⁷⁶ Drummer en Zwilling, *Elisabeth Schwarzhaupt*, 80-87.

⁷⁷ 'Enige vrouw in Adenauer's kabinet: Minister mej. Schwarzhaupt rilt van droomadvertenties', *Trouw* (3 september 1962); 'Minister Schwarzhaupt wenst: Geen hoofdpijnplaatjes meer in Duitse pers', *Trouw* (10 mei 1965).

⁷⁸ Werner Dollinger, 'Gemeinsame Zeiten im Bundeskabinett und im Evangelischen Arbeitskreis der CDU/CSU mit Elisabeth Schwarzhaupt' in: Heike Drummer en Jutta Zwilling eds., *Elisabeth Schwarzhaupt: Portrait einer streitbaren Politikerin und Christin* (Freiburg 2001) 158-161, aldaar 160; Perkins, *Red queen*, 120-121, 136-145, 168-170 en 230-232.

⁷⁹ 'Mej. Klompé eerste vrouwelijke minister', *Trouw* (10 oktober 1956).

⁸⁰ 'Een vrouw verrees aan ons politiek firmament: Minister Marga Klompé, werkdrift uit idealisme', *De Telegraaf* (11 oktober 1956).

⁸¹ 'Nieuwe regering bijeen: Drie ministers vandaag beëdigd', *De Volkskrant* (13 oktober 1956).

⁸² 'Dr. Marga Klompé: Te weinig vrouwen op kandidatenlijst', *De Tijd* (21 februari 1956).

⁸³ 'Proef met afschaffing van Woonruimtetwet: In gemeenten waar geen woningnood meer heerst', *Het Parool* (22 december 1959); 'Kamer akkoord met begroting: Dr. Klompé wil meer begrip voor maatschappelijk werk', *Het Parool* (22 december 1959).

⁸⁴ 'Algemene Bijstandswet: Blijde Marga Klompé', *De Volkskrant* (11 april 1963).

volgens *De Volkskrant* ook zowel ‘moederlijke hulp’ geven als ‘bedachtzame opmerkingen’ maken over schadevergoedingen.⁸⁵

Waardering voor haar werk bij MW bleek wel uit deze reacties, en dat kon misschien ook liggen aan het feit dat Maatschappelijk Werk al als een ‘zachte sector’ werd gezien waar makkelijk een vrouw op kon zitten. Zelf zou ze volgens *De Telegraaf* al een andere post als Buitenlandse Zaken ‘voor een vrouw veel te rusteloos vinden’, maar andere minder zachte sectoren werden ook sterker bekritiseerd, zoals haar verdiensten als minister van Cultuur.⁸⁶ Klompés reacties op de critici van haar cultuurbeleid waren klaarblijkelijk niet bevredigend voor de Nederlandse kranten: ze was niet bang voor een te veel aan omroepen in Nederland, en reageerde ‘geïrriteerd’ op alle verdachtmakingen naar haar ministerie, die volgens deze beschuldigingen probeerde te verhullen geen geld te hebben.⁸⁷

De Tijd gaf in deze tijd nog een groot artikel over haar carrière, waar ze voornamelijk werd neergezet als christen die de methodes van Dolle Mina afwees en een grote waarde aan het gezin gaf.⁸⁸ En ook dat moet opgemerkt worden: Marga Klompé was een gelovige vrouw. Dit bleek bijvoorbeeld uit een pleidooi van Klompé over de geestelijke en religieuze beginselen van Europa en haar benoeming tot de pauselijke commissie *Justitia et Pax* in 1967.⁸⁹ Dit maakte haar uitspraken tot het gezin en de visie uit de Nederlandse kranten van haar als moederlijk, rustig en bedenkelijk, ook wel in lijn met hoe Klompé zichzelf zag: als christene die de christelijke waarde van het gezin moest blijven beschermen. Schwarzhaupt was daar, mede door haar steun aan liberale wetten over bijvoorbeeld de echtscheiding, anders op ingesteld, en de media reageerden daar dan anders op en berichtten daarom al over haar op een veel zakelijkere manier.

Het is opmerkelijk te noemen dat Klompé zich hier internationaal religieus opstelde en later in *De Telegraaf* een functie als BuZa niet voor een vrouw bestemd ziet. De carrière van Klompé liett daar nog meer tegenstrijdigheid zien, daar deze op internationaal vlak begon. Als Kamerlid profileerde ze zich al snel als sterke voorstander van Europese integratie, en volgens de biografische literatuur had ze in 1952 ook al inspiraties om minister van Buitenlandse Zaken te worden. Premier Drees en andere PvdA-leden (waarmee Klompés KVP en coalitiekabinet ging vormen) vonden haar echter te pro-Europees, waardoor ze deze functie uiteindelijk niet kreeg. Ze ging zich daardoor ook meer op andere sectoren richten (zoals Maatschappelijk Werk), maar bleef de aandacht nog grotendeels internationaal houden.⁹⁰

In 1956 werd ze dan toch de eerste vrouwelijke minister in Nederland. En net als haar collega Schwarzhaupt vijf jaar later kwam Klompé op een relatief nieuw departement terecht: Maatschappelijk Werk (MW). Binnen de rooms-rode coalities was dit departement dé KVP-tegenhanger van het door de PvdA gedomineerde ministerie van Sociale Zaken (SoZa). Klompé was zelf erg kritisch op de grote

⁸⁵ ‘Dr. Marga Klompé in rampgebied: Boottocht met minister door verdrinken dorp’, *De Volkskrant* (15 januari 1960).

⁸⁶ ‘Minister wacht...’, *De Telegraaf* (17 oktober 1956); ‘Overgangskabinet van KVP naar AR: Zijlstra ontvangt fractieleiders’, *De Tijd* (17 november 1966); ‘Antwoord van Klompé op Film-nota: Wel subsidie, geen beleid’, *De Volkskrant* (12 augustus 1969); W. ter Wee, ‘Subsidie aan stuk van Jan Cremer’, *De Telegraaf* (27 februari 1970); ‘Hilversum eist duidelijker beleid: Minister Klompé moet nu eens klare wijn gaan schenken’, *De Telegraaf* (29 juli 1970).

⁸⁷ ‘Minister Klompé: Eisen voor zendtijd erg hoog’, *Algemeen Dagblad* (19 september 1970); ‘Geen directe hulp aan Artis’, *Trouw* (19 november 1970).

⁸⁸ Anne Biegel, ‘1971 Marga Klompé minister-af: Haar 24 jaar politiek: konsekwentie van na-oorlogse idealen’, *De Tijd* (31 december 1970).

⁸⁹ ‘Mej. Marga Klompé in Straatsburg: “Materiële inspanningen nutteloos zonder geestelijke beginselen”’, *De Volkskrant* (22 september 1953); ‘Dr. Marga A. M. Klompé’, *Algemeen Dagblad* (11 januari 1967); ‘Dr. Klompé in pauselijke commissie opgenomen’, *Het Parool* (11 januari 1967); ‘Vaticaanse post voor dr. Klompé’, *De Telegraaf* (11 januari 1967); ‘Minister Klompé in pauselijke commissie’, *De Tijd* (11 januari 1967).

⁹⁰ Ineke Jungschleger en Claar Bierlaagh, *Marga Klompé: Een gedreven politica haar tijd vooruit* (Utrecht 1990) 83-87 en 96-104.

uitgaven die er op MW gemaakt werden voor welzijn en wijkopbouw. In plaats daarvan wilde ze graag zaken regelen als Volksgezondheid of de bijstand, maar er waren onvoldoende manieren om haar daarin als minister van MW te doen gelden, iets wat Schwarzhaupt in haar werk later wel lukte op Volksgezondheid. In plaats daarvan bleef Klompé continu met de minister van SoZa in de clinch liggen om één van deze taken onder MW te brengen. Deze strijd, met name met de minister van SoZa Veldkamp, was Klompé uiteindelijk dermate beu, dat ze na 1963 onder deze omstandigheden geen minister van MW meer wilde zijn.⁹¹ Toch had ze in deze periode ook een zeker succes: nog vlak voor het eind van haar ministersperiode wist zij toch de Algemene Bijstandswet (ABW) aangenomen te krijgen in de Tweede Kamer.⁹² Opmerkelijk is hier weer dat interne discussies en problematiek niet de kranten behaalden, en dat de Nederlandse kranten dus zich vooral bezighielden met de successen die Klompé behaalde op MW, en deze in een deels vrouwelijk en deels mannelijk kader probeerden te stellen.

In de berichtgeving over de westerse politica's Castle, Schwarzhaupt en Klompé is vooral op te merken dat de Nederlandse kranten veelal bezig waren met het plaatsen van deze vrouwen in de mannelijke politieke wereld. En dit werd vooral gedaan op het moment dat deze vrouwen zelf verantwoordelijk waren voor beleidsveranderingen als minister en daar successen mee behaalden. Zo bleven vele activiteiten van Castle als minister van Overzeese Ontwikkeling onbenoemd, en werd Klompé ook al minder prominent in de kranten nadat de ABW aangenomen was en ze te kampen kreeg met problemen in de culturele sector, die ze niet adequaat wist op te lossen (aldus te concluderen vanuit de berichtgeving). Daarnaast is op te merken dat er over de carrières van deze vrouwen voor hun ministerschap weinig te vinden is in de kranten, al hadden ze daarvoor al wel een prominente carrière binnen de partij (Castle), bij allerlei kerkorganisaties (Schwarzhaupt) of op internationaal niveau (Klompé en Castle). Slechts een verkeerde uitspraak over Cyprus of een speech over de eenwording van Europa werden genoemd, maar verder bleven berichten over hun activiteiten als parlementslid uit. En dit terwijl er over allerlei activiteiten in hun periode als minister wel veel over werd geschreven.

Dit gegeven is natuurlijk te verklaren vanuit het argument dat de media al veel meer geïnteresseerd zijn over de uitvoerende macht en dat wetgevende discussies in en buiten het parlement minder interessant worden bevonden, omdat deze activiteiten voor de burger minder relevant en dus minder nieuwswaarde bevatten. Toch blijft het daardoor ook opmerkelijk dat de plaatsing van deze vrouwen binnen de mannelijke politiek ook pas begint op het moment dat ze minister worden, en dat deze vrouwen dus zich vanaf dan actief een houding moesten kunnen geven ten opzichte van hun vrouwelijkheid in de mannelijke politiek. En dit ging per politica anders: waar Castle actief gebruik maakte van haar vrouwelijkheid om de pers te bespelen voor haar eigen politieke gewin, bleven Schwarzhaupt en Klompé zakelijker, waardoor hun vrouwelijkheid lossier werd gezien van hun politieke idealen dan bij Castle. Hieruit valt dus op te merken dat westerse politica's een zekere ruimte hadden om eigen interpretatie te geven aan hoe ze geïnterpreteerd werden als vrouw in de mannelijke politiek, afhankelijk van hoe ze dit wilde tonen in hun activiteiten. In de analyse die volgt zal hier verder op worden ingegaan.

⁹¹ Jungschleger en Bierlaagh, *Marga Klompé*, 105-109 en 114-133.

⁹² *Ibidem*, 135-164.

Analyse

Nu de berichtgeving over de vijf vrouwelijke politici besproken is en er al enige concluderende opmerkingen gemaakt zijn over die berichtgeving, is het tijd voor de diepere analyse over deze berichtgeving naar aanleiding van de drie al eerder benoemde hypothesen. Deze hypothesen betreffen de invloed van de context van de Koude Oorlog, de mogelijke onderlinge verschillen tussen kranten en hun berichtgeving en de verschillen die over tijd op te merken zijn over de berichtgeving in de periode 1945-1970.

Het is de bedoeling dat de analyse de hierboven beschreven berichtgeving verder uitdiept, om zo achter belangrijke factoren te komen die deze berichtgeving en de verschillen daartussen beïnvloed hadden. Er zal hierbij ook gebruik worden gemaakt van extra secundaire literatuur om deze verdieping goed te kunnen inkaderen. De hypothesen werken, zoals in de inleiding al werd gemeld, als richtlijn voor deze analyse. Hierdoor zal de analyse ook opgedeeld zijn per hypothese. Aan het eind van de analyse zal er dan een algehele conclusie komen, alwaar er ook direct teruggekoppeld wordt naar de positionering van dit onderzoek in het in de inleiding beschreven onderzoeksveld.

Hypothese 1: de context van de Koude Oorlog

Vanuit de algehele conclusies over de berichtgeving van Nederlandse kranten over westerse politica's en politica's uit het Oostblok, is al in grote lijnen duidelijk dat er over de Oostblok-politica's Furtseva en Pauker negatiever geschreven werd dan over de westerse politica's Castle, Klompé en Schwarzhaupt. De Nederlandse kranten beschreven de activiteiten van Furtseva en Pauker voornamelijk als onderdeel van het onderdrukkende en ondemocratische communisme in respectievelijk de Sovjet-Unie en Roemenië. Gezien de verschillen in autonomie van hun handelen werd Pauker hierbij meer zelf verantwoordelijk geacht dan Furtseva, maar voor de acties van beide dames bleef gelden dat er altijd wel enige onderdrukking en dictatoriale kenmerken mee getoond werden. Zoals verwacht was alleen de communistische krant *De Waarheid* hier wel positief in, zij het dat de krant over het algemeen al vooral oog had voor politici die er door hun positie ook echt eigen verantwoordelijkheid hadden over het beleid (en dus schreef de krant meer over Pauker dan over Furtseva).⁹³

Voor de westerse politica's was de berichtgeving over hun praktijken aanzienlijk positiever. Over de werkzaamheden van Castle, Klompé en Schwarzhaupt werd vooral positief gesproken als hun politieke carrière zekere successen begonnen te kennen (wat veelal in de hoedanigheid als minister was). Interessant hierbij is dat aan alle westerse politica's ook een zekere verantwoordelijkheid en eigenaarschap aan werd gegeven: Castle, Klompé en Schwarzhaupt werden alle drie erkend als onafhankelijke ministers die een onafhankelijk beleid uitvoerden. Dit is natuurlijk enigszins logisch, daar het vaker voorkomt dat ministers in parlementaire democratieën ook een zekere autonomie hebben ten opzichte van hun regeringsleider, terwijl deze positie binnen een dictatuur vaak veel minder autonoom is. Furtseva is daarbij een goed voorbeeld van een minister die sterk gelieerd was aan zo'n dictator en daarmee ook aanzienlijk minder autonoom beschouwd kan worden als minister dan dat Castle, Klompé en Schwarzhaupt dat waren. Aan Pauker werd er wel in gelijke mate verantwoordelijkheid en eigenaarschap toegedicht, maar er werd niet gesproken over haar acties als een succes maar als een kritiek op het Roemeense communistische regime.

Zoals hieruit op te maken is, schreven de Nederlandse kranten in de periode 1945-1970 duidelijk vanuit een westers perspectief in de context van de Koude Oorlog, waarbij over de activiteiten van de westerse politica's duidelijk positiever geschreven werd dan over de activiteiten van de

⁹³ 'Van en over anderen', *De Waarheid* (20 november 1947); 'Anna Pauker', *De Waarheid* (23 december 1947); 'Kijk op: Gelijk loon', *De Waarheid* (5 september 1968); 'Den Uyl biedt zich aan als Nederlandse Wilson', *De Waarheid* (8 juli 1970); 'Bericht van Barbara', *De Waarheid* (13 oktober 1970).

Oostblok-politica's. Vooroordelen over hun vrouw-zijn werden daarbij ook zeker ingezet, maar in de frequentie en het doel daarvan is wel een duidelijk verschil. Bij Pauker en Furtseva werd er namelijk minder gebruik gemaakt van vrouwelijke vooroordelen, en als dit gedaan werd (met name door *De Tijd*), dan was dit om wederom het onderdrukkende en ondemocratische karakter van het communistische regime te benadrukken. Furtseva werd bijvoorbeeld wel eens als 'goede vriendin' van Chroesjtsjov genoemd, wat een zekere emotionele en dus vrouwelijk te typeren relatie tussen de twee benadrukte in plaats van een professionele en dus mannelijk te typeren relatie, maar dit was ook weer vooral om te tonen dat Furtseva een soort marionet van Chroesjtsjov was als het ging om haar besluitneming als minister van Cultuur. En ook over Pauker werd er geschreven over haar als ideale bolsjewistische vrouw, maar dit werd ook voornamelijk gebruikt om te benadrukken hoe communistisch zij was en hoe zij meewerkte aan het regime in Roemenië.⁹⁴ Het gebruikmaken van de vrouwelijkheid van Furtseva en Pauker was echter wel incidenteel en werd zeker niet in elke krant gebruikt. De meeste berichten bleven tamelijk zakelijk en met een zekere objectiviteit, zij het negatief en vanuit westers perspectief, en dus is het gebruik van stereotyperingen niet regulier te noemen in de berichtgeving over Furtseva en Pauker.

Bij de westerse politica's was dit wel anders. De Nederlandse kranten gebruikten hier veelvuldig de vrouwelijke stereotyperingen om hen te plaatsen in de door mannen gedomineerde politiek. En dat is interessant te noemen, doordat de Nederlandse kranten dit ook vaak deden om kracht bij de successen van de dames te zetten. Zo werd Klompé getypeerd als een vrouw die op Maatschappelijk Werk zowel haar vrouwelijke als mannelijke kwaliteiten kon tonen. Castle werd daarentegen neergezet als een vrouw die wel heel vrouwelijk was, maar in haar politieke ambities en successen liet zien dat die overduidelijk mannelijk waren. En bij Schwarzhaupt gold een positieve benadering met betrekking tot haar vrouwelijkheid als dit om vrouwelijke zaken ging (zoals bij het Conterganschandaal), maar ze kon bij andere minder vrouwelijke onderwerpen (zoals haar voorstel over medicijnreclames) ook rekenen op kritiek, waarbij haar vrouw-zijn werd gebruikt om die te bekrachtigen.⁹⁵ Allemaal waren deze berichtgevingen, zoals de biografische literatuur ook al bevestigde, bedoeld om de westerse politica's te kunnen plaatsen in de politiek, want ze waren toch wel bijzonder succesvol in een tot dan toe voor vrouwen tamelijk onbekende wereld. En dit verwijzen naar hun vrouwelijkheid kwam aanzienlijk vaker voor bij de westerse politica's dan bij de Oostblok-politica's.

De westerse politica's werkten ook mee aan deze beeldvorming. En hierbij komt een ander aspect naar voren waarin de Oost-West scheiding ook duidelijk te merken is. Met name Klompé en Castle werden namelijk ook door de Nederlandse kranten geciteerd en aangehaald om hun argumenten en plaatsing van hun vrouwelijkheid in de politiek extra kracht bij te zetten. Citaties van Furtseva of Pauker kwamen nergens voor. Dit kon natuurlijk komen doordat het Oostblok een meer afgesloten wereld was voor de westerse Nederlandse kranten, waardoor citaties uit bijvoorbeeld een interview ook moeilijker verkrijgbaar waren. Castle en Klompé werkten echter de beeldvorming over hen daarin niet tegen: Castle gebruikte immers haar vrouwelijke charme graag bij de pers, en Klompé had mede door haar confessionele idealen ook wel een intrinsieke waarde aan haar vrouw-zijn

⁹⁴ 'Onontwikkelde Roemeense vrouwen treden op als dorpsrechters: De intellectuelen moeten stenen kloppen', *De Tijd* (23 juni 1949); 'Sovjet-minister in het nauw met abstracte kunst', *De Telegraaf* (7 december 1962).

⁹⁵ 'Een vrouw verrees aan ons politiek firmament: Minister Marga Klompé, werkdrift uit idealisme', *De Telegraaf* (11 oktober 1956); 'Nieuwe regering bijeen: Drie ministers vandaag beëdigd', *De Volkskrant* (13 oktober 1956); 'Duitsland: 4000 Softenonbaby's', *De Telegraaf* (18 juli 1962); 'West-Duitsland helpt thalidomide-baby's', *De Volkskrant* (29 september 1962); 'Minister Schwarzhaupt wenst: Geen hoofdpijnplaatjes meer in Duitse pers', *Trouw* (10 mei 1965); 'Wilson staat of valt met Barbara Castle', *De Volkskrant* (10 mei 1969).

gecreëerd.⁹⁶ De Nederlandse kranten waren zo niet alleen in hun definiëring, maar gebruikte citaties van westerse politica's om hun positionering als vrouw te verifiëren.

Het is duidelijk dat hoewel er over de westerse politica's positiever bericht werd dan over de Oostblok-politica's, hun vrouwelijkheid ook meer aandacht kreeg om die positiviteit een zekere plek te geven in de mannelijke politiek, in plaats van grotendeels zakelijke en objectieve berichtgeving te blijven hanteren zoals bij de Oostblok-politica's gebeurde. Naast deze conclusie zijn er ook nog **zaken** op te merken die aanwezig waren in de berichtgeving over alle politica's, of die in ieder geval de context van de Koude Oorlog doen overstijgen. Zo is er van alle vijf de vrouwen maar weinig berichten te vinden over hun periode voor hun ministerschap, ook al hadden ze toentertijd al een zekere prominentie en bekendheid verworven. Over Furtseva's lidmaatschap bij het Politbureau is er bijvoorbeeld weinig geschreven, net als al over het parlementaire werk van Castle, Klompé en Schwarzhaupt, terwijl ze destijds ook in die functies belangrijk werk wisten te verzetten volgens de biografische literatuur. Daarnaast is het op te merken dat er over interne discussies binnen partijen en/of regeringen, zoals de kritiek van Pauker op het Roemeense landbouwbeleid en de kritiek van Castle op het dekolonisatiebeleid van Wilson, ook maar weinig berichtgeving te vinden. Interessant hierbij is dat deze interne geschillen vaak tot ontwikkelingen hadden geleid die wel weer meer aandacht kregen, zoals de zuivering van Pauker uit de Roemeense politieke top en Castle's overgang van Overzeese Ontwikkeling naar Transport. Dat er over al deze vrouwen voornamelijk geschreven werd als ze in een (succesvolle) uitvoerende ministerspost zaten, zal verklaring krijgen in de analyse van de volgende twee hypothesen.

Hypothese 2: verschillen tussen kranten

De berichtgeving van Nederlandse kranten in de periode 1945-1970 kan niet alleen begrepen worden vanuit de context van de Koude Oorlog. Ook binnenlandse contexten spelen een rol in de berichtgeving, die ervoor zorgen dat kranten ook verschillen onderling kunnen tonen in hoe ze over de vijf vrouwen schreven. In Nederlandse context is de verzuiling een belangrijke factor geweest voor het medialandschap in de periode 1945-1970, en dat is dan ook de factor waar deze hypothese op gebaseerd is. De tweede hypothese stelt namelijk dat de Nederlandse kranten naast een westers perspectief ook vanuit een verzuild perspectief schreven, en over politica's uit eigen zuil positiever berichtten dan politica's uit andere zuilen.

In de periode van verzuiling hadden de media een andere relatie met politici dan dat op heden gebruikelijk is. Kranten representeerden tijdens de verzuiling veelal een bepaalde zuil in de Nederlandse samenleving. Ook politieke partijen behoorden bij een bepaalde zuil, en kranten waren voor partijen een sterk medium ter politieke communicatie naar hun achterban. Partijen en politici uit de eigen zuil kregen dus zo een positievere benadering dan partijen en politici uit andere zuilen. Dit was ook wel belangrijk vanuit verzuild perspectief, want kranten werden geacht de theologische en/of ideologische erfenis en autonomie van de zuil te beschermen. Elites konden zo ook hun posities binnen de maatschappij veiligstellen, waardoor journalisten zelf van weinig autonomie genoten. Waarheidsvinding en professionaliteit bleven echter nog wel belangrijk in het Nederlandse medialandschap, want de journalisten hadden wel te maken met een zekere sociale verantwoordelijkheid (gezien vanuit naoorlogs perspectief).⁹⁷

⁹⁶ 'Minister wacht...', *De Telegraaf* (17 oktober 1956); Irene Dikkers, 'Barbara Castle', *De Telegraaf* (6 oktober 1969); Anne Biegel, '1971 Marga Klompé minister-áf: Haar 24 jaar politiek: konsekwentie van na-oorlogse idealen', *De Tijd* (31 december 1970).

⁹⁷ Kees Brants en Philip van Praag, 'Signs of Media Logic: Half a Century of Political Communication in the Netherlands' *Javnost/The Public* 13:1 (2006) 25-40, aldaar 32-34; Paul Dekker en Peter Ester, 'Depillarization, Deconfessionalization, and De-Ideologization: Empirical Trends in Dutch Society 1958-1992' *Review of Religious Research* 37:4 (1996) 325-341, aldaar 329; F. van Vree, Chr. Vos, H. Wijfjes en J. Bardoel, 'Het ontstaan van een

Professioneel, maar vanuit het perspectief van de eigen zuil dus. Welke krant bij welke zuil hoorde is dan de volgende stap om deze analyse goed uit te voeren, zeker doordat de kranten nu nog door elkaar gebruikt zijn en het beeld nu nog te diffuus weergegeven is. De meeste kranten waren wel onder een zuil te plaatsen: *De Volkskrant* en *De Tijd* waren bijvoorbeeld sterk aan de katholieke zuil verbonden, terwijl *Het Parool* en *Het Vrije Volk* bij de socialistische zuil hoorden. Voor de protestantse zuil is eigenlijk alleen *Trouw* langsgeslagen in dit onderzoek. Voor de liberale zuil vormen *Algemeen Handelsblad* en *Het Vaderland* het beeld. Bij deze categorisering blijven het *Algemeen Dagblad* en *De Telegraaf* over, en dat komt omdat deze kranten zich opmerkelijk niet lieerden aan één van de zuilen. Het *Algemeen Dagblad* probeerde een neutraal-algemeen perspectief in te nemen, terwijl *De Telegraaf* algemeen conservatief te typeren viel. Deze ongebonden kranten zullen als vijfde categorie dienen in deze analyse. Tot slot zal ook nog de communistische krant *De Waarheid* behandeld worden, om te kijken hoe ze niet alleen over Pauker hadden geschreven, maar ook over westerse politica's. Daarin zal ook gekeken worden of *De Waarheid* ook een bepaalde bias hadden tegen de westerse politica's.

Vanuit katholiek perspectief zou de lof in dit geval vooral moeten gaan naar Klompé, daar zij de enige katholieke politica was uit de vijf vrouwen. Vanuit *De Volkskrant* werd haar werk dan ook veel geprezen, waarbij de mix van Klompé's vrouwelijke en mannelijke eigenschappen ook werd aangehaald om haar succes te beschrijven.⁹⁸ *De Tijd* was echter niet zo positief over Klompé. Haar ministerschap werd eerder als merkwaardig beoordeeld en haar vrouwelijkheid (in plaats van dus de mix van vrouwelijk en mannelijk) werd veel meer benadrukt, evenals haar katholieke achtergrond. Vanuit confessioneel perspectief is het ook wel verwonderlijk dat een vrouw minister wordt, zeker als Klompé zelf die vrouwelijkheid lijkt te benadrukken en feministische groepen als Dolle Mina vulgair noemde.⁹⁹

Dat *De Tijd* zich al vaker seksistischer liet uitlaten dan de andere kranten, werd al opgemerkt in het eerste hoofdstuk, en dan met name over Furtseva. Beide katholieke kranten benadrukten al sterk dat Furtseva een marionet van Chroesjtsjov was, maar *De Tijd* maakte daarbij veel explicieter gebruik van Furtseva's vrouwelijkheid dan dat *De Volkskrant* dat deed. Waar *De Volkskrant* namelijk Furtseva's handelen baseerde op communistische idealen en de lijn die het Kremlin daarin opstelde, focuste *De Tijd* meer op Furtseva's vermeende dubbellevens en op haar emoties, uiterlijk en andere vrouwelijke eigenschappen om haar positie en het Sovjet-regime te bekritisieren.¹⁰⁰ En ook bij berichtgeving over andere niet-katholieke westerse politica's is dit patroon te herkennen. *De Volkskrant* had bijvoorbeeld veel lof voor Castle's werk en ging mee in de door haarzelf gedefinieerde beeld van een vrouw met mannelijk-politieke idealen, terwijl *De Tijd* daar geen oog voor had en zich

politiek-publicitair complex 1960-2002' in: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (eds.), *Medialogica: over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek* (Den Haag 2003) 67-98, aldaar 73-76.

⁹⁸ 'Nieuwe regering bijeen: Drie ministers vandaag beëdigd', *De Volkskrant* (13 oktober 1956); 'Dr. Marga Klompé in rampgebied: Boottocht met minister door verdronken dorp', *De Volkskrant* (15 januari 1960); 'Algemene Bijstandswet: Blijde Klompé', *De Volkskrant* (11 april 1963).

⁹⁹ 'Dr. Marga Klompé: Te weinig vrouwen op kandidatenlijst', *De Tijd* (21 februari 1956); 'Overgangskabinet van KVP naar AR: Zijlstra ontvangt fractieleiders', *De Tijd* (17 november 1966); Anne Biegel, '1971 Marga Klompé minister-af: Haar 24 jaar politiek: konsekventie van na-oorlogse idealen', *De Tijd* (31 december 1970).

¹⁰⁰ 'Ekaterina Foertseva de geheime agente: echtgenote van Sovjet-diplomaat leidt een dubbel leven', *De Tijd* (24 september 1956); 'Mevr. Foertseva in verlegenheid', *De Tijd* (22 april 1958); 'Einde der Russische film-vrijheid?', *De Volkskrant* (21 september 1962); 'Congres in Moskou: Sovjet-partij bang voor wetenschap uit het Westen', *De Volkskrant* (22 juni 1963); 'Kwast of penseel', *De Volkskrant* (17 juni 1964); 'Minister van Cultuur: Russisch ballet is veel te bloot', *De Tijd* (28 maart 1968); Ton Cruenen, 'Communismen', *De Tijd* (5 december 1970).

alleen (hoewel het zakelijk bleef qua berichtgeving) uitliet over de Cypruskwestie.¹⁰¹ Het lijkt dus dat door confessioneel gedachtegoed *De Tijd* weinig waardering had voor vrouwen in de mannelijke politiek, terwijl *De Volkskrant* daarentegen vrouwelijke politici daar wel voor kon prijzen, al probeerde deze wel de vrouwelijke politici te kunnen positioneren vanuit seksistische kaders. Interessant, en tegen de hypothese ingaande, is dat *De Volkskrant* hierdoor ook niet-katholieke politica's als Castle waardeerde, wat verklaring zal vinden bij de behandeling van de volgende hypothese.

De waardering aan Castle van *De Volkskrant* was van vergelijkbare grootte als de waardering die de kranten uit de sociaaldemocratische zuil aan Castle gaven. De overeenkomst met *Het Vrije Volk* was daarbij het grootst. *Het Vrije Volk* sprak ook veel lof uit over Castle en haar mediagenieke karakter, waarbij haar acties tijdens de Cypruskwestie ook als enige werden verdedigd door de sociaaldemocratische krant.¹⁰² Bij *Het Parool* valt op dat de krant significant veel over Castle schreef (vijf van de negen berichten uit *Het Parool* gingen namelijk over Castle), maar dat dit vooral gericht bleef op de schandalen rondom haar en haar mediagenieke karakter (wat wel weer positief benaderd werd). Anders dan bij *Het Vrije Volk* was er dus niet te spreken over een zekere lof voor haar politieke werk zelf, wat afgeleid zou zijn uit een sociaaldemocratisch perspectief.¹⁰³

Waar verder wel een sociaaldemocratische bias uit af te lezen was, was de manier hoe beide kranten over de niet-sociaaldemocratische politica's berichtten. *Het Parool* schreef bijvoorbeeld weinig over de successen van Klompé op Maatschappelijk Werk, maar haalden daarentegen wel uit naar haar fouten en afwachtende houding tijdens Kamerdebatten. En *Het Vrije Volk* kon het niet laten om de benoeming van Schwarzhaupt als eerste vrouwelijke minister van West-Duitsland vooral te gebruiken om kritiek te uiten op de christendemocratische bondskanselier Adenauer.¹⁰⁴ Het verdere gebruik van vooroordelen over de vrouwelijkheid van de politica's bleef hier wel uit en bleef zo gericht op Castle en de invulling die zij daaraan gaf in de pers. Het beeld van een professionele maar ook verzuilde journalistiek blijft zo ook aanwezig te noemen in de sociaaldemocratische kranten, zij het gebruik van vrouwelijke stereotypingen minder frequent voorkwam.

De berichtgeving van het protestantse *Trouw* is het meest te vergelijken met de berichtgeving van de katholieke dagbladen, zij het meer een positieve bias had jegens Schwarzhaupt (die zelf van protestantse huize was) dan jegens Klompé. Vrouwelijke hysterie werd in de krant gecombineerd met noties van intelligentie, evenwicht en hard werken. Schwarzhaupt vertegenwoordigde daar wel een protestants ideaal, en er werd benadrukt dat zij wel conservatief en zeker geen feminist was. In het verlengde daarvan schreef *Trouw* ook tamelijk positief over Klompé, waar ook protestantse idealen als werkkraft en organisatorische gaven sterk gewaardeerd werden.¹⁰⁵ Over niet-confessionele politica's had *Trouw* een duidelijk minder positief beeld. Op Castle werd er bijvoorbeeld continu gehamerd op

¹⁰¹ 'Barbara Castle voorzitter Labour', *De Tijd* (2 oktober 1958); 'Op vooravond van jaarvergadering: Conflict in de Labourpartij', *De Tijd* (24 september 1958); 'Veiligheidsgordels in Engeland verplicht', *De Volkskrant* (12 juli 1966); 'Wilson staat of valt met Barbara Castle', *De Volkskrant* (10 mei 1969).

¹⁰² 'Labour berispt vice-voorzitter', *Het Vrije Volk* (24 september 1958); 'Makarios akkoord met zelfstandig Cyprus', *Het Vrije Volk* (24 september 1958); 'Veiliger rijden', *Het Vrije Volk* (13 juli 1966); 'Minister vecht voor veiliger wegverkeer: Veiligheidsgordel wordt in Groot Brittannië verplicht', *Het Vrije Volk* (13 juli 1966); 'Barbara Castle minister van Arbeid: Wilson wijzigt Brits kabinet', *Het Vrije Volk* (6 april 1968).

¹⁰³ 'Gaitskell tikt Barbara Castle op de vingers', *Het Parool* (24 september 1958); 'Minister Castle wil orde brengen in de sociale chaos: Labour staat of valt met Barbara's succes', *Het Parool* (28 februari 1969); 'Minister Barbara Castle danst solo op het Labourcongres in Brighton', *Het Parool* (2 oktober 1969).

¹⁰⁴ 'Proef met afschaffing van Woonruimtetwet: In gemeenten waar geen woningnood meer heerst', *Het Parool* (22 december 1959); 'Vrouw in W.-Duitse regering', *Het Vrije Volk* (13 november 1961); 'Dr. Elisabeth kreeg "zo maar" een ministerie', *Het Vrije Volk* (9 december 1961).

¹⁰⁵ 'Mej. Klompé eerste vrouwelijke minister', *Trouw* (10 oktober 1956); 'Enige vrouw in Adenauer's kabinet: Minister mej. Schwarzhaupt rilt van droomadvertenties', *Trouw* (3 september 1962); 'Roken', *Trouw* (6 februari 1964); 'Minister Schwarzhaupt wenst: Geen hoofdpijnplaatjes meer in Duitse pers', *Trouw* (10 mei 1965).

de schandalen en geruchten rondom haar persoon en de sensatie van haar mediagenieke karakter.¹⁰⁶ En ook Pauker kreeg veel beschuldigingen naar haar toe, en *Trouw* was dan ook de krant die haar het meest benoemde voor haar ondemocratische praktijken en haar zuivering uit de politieke top.¹⁰⁷ Net als *De Tijd* beoordeelde *Trouw* de vrouwelijke politici vanuit christelijk-vrouwelijke idealen, al kon *Trouw* daarbij wel nadrukkelijk meer waardering voor hen uitspreken. Een andere overeenkomst is dat *Trouw* bij andere niet-confessionele politica's (zoals Castle) gebruik maakte van hun vrouwelijkheid om ze te bekritisieren. Anders dan *De Tijd* deed *Trouw* dit echter niet bij de communistische politica's en bleef de berichtgeving (en de kritieken op het communistische regime daaruit) daarin zakelijker van karakter.

Wat bij de liberale kranten opviel, is dat er berichtgeving over Castle en Klompé ontbrak. Daarnaast schreef alleen het *Algemeen Handelsblad* wat over de westerse Schwarzhaupt. Hierin stond de vrouwelijkheid van Schwarzhaupt centraal, maar vooral in hoe ze dankzij vrouwen in het CDU aan haar ministerschap kwam en hoe zij ook probeerde op te komen voor vrouwenrechten in de Bondsrepubliek.¹⁰⁸ En met de liberale idealen van bescherming van minderheden en de bevordering van individuele ontplooiing keken de liberale kranten ook naar Pauker en Furtseva, die daarvoor ook een zekere waardering kregen. Paukers zuivering werd bijvoorbeeld vooral belicht vanuit haar afwijkingen van de partijlijn en hoe dit gezien werd als opportunisme door de Roemeense partijtop, en *Het Vaderland* vulde dit aan om als enige te schrijven over de pogingen van Pauker om haar machtspositie te herstellen.¹⁰⁹ Een zekere waardering voor vermeende anticommunistische sympathieën van Pauker was hier te bespeuren, zij het wel dat in deze berichtgeving ook vooral haar onmacht tegen het communistische regime zelf werd benadrukt en dit dus in dat licht weer meer algemene kritiek op het communisme te noemen is. De vrouwelijkheid van Pauker werd hierbij niet benadrukt, maar ze werd wel neergezet als een slachtoffer van het regime, in plaats van een ondersteuner daarvan (wat de aard van kritiek was bij andere kranten). De behandeling van de politica's als individu in de mannelijke wereld kreeg bij de liberale kranten meer aandacht, en er werd daarbij niet benadrukt dat de vrouwen zelf ook de ideologieën van hun partij ondersteunde en daarin eventueel tegen liberale waarden ingingen. Het is echter niet vast te stellen of dit een positieve of negatieve bias was ten opzichte van politici uit eigen zuil, daar een liberale politica in dit onderzoek ontbreekt. Dat kan impliceren dat de liberalen in het Westen ook geen prominente politica's hadden in de periode 1945-1970, maar ook dat is lastig te zeggen omdat liberale partijen vaak al niet de kern van de regeringen vormden in de westerse landen die hier behandeld worden (dit waren vaak regeringen van conservatieven, socialisten of een coalitie daarvan) en zo liberale partijen ook niet regelmatig veel ministers leverden.

In de berichtgeving kwam het *Algemeen Dagblad*, in lijn met hoe de krant zichzelf ook graag typeerde, het meest als neutraal over. In veel berichten over onder andere de activiteiten van Furtseva (die de krant niet eens zo expliciet neerzette als marionet van Chroesjtsjov), het werk van Klompé en

¹⁰⁶ 'Rode Barbara – Enfant Terrible – van Labour', *Trouw* (23 oktober 1958); 'Barbara Castle op Transport – maar zonder rijbewijs', *Trouw* (29 december 1965); 'Vrouwen aan de top', *Trouw* (11 februari 1969).

¹⁰⁷ 'Anna Pauker zuivert', *Trouw* (18 november 1947); 'Volksdemocratieën odner elkaar: Anna Pauker probeert maarschalk Tito ten val te brengen', *Trouw* (27 juli 1948); 'Anna Pauker erkent haar fouten', *Trouw* (5 juni 1952); 'Anna Pauker leidde een "samenzwering"', *Trouw* (15 juli 1952); 'Geen eerherstel voor Ana Pauker', *Trouw* (1 september 1953).

¹⁰⁸ 'Westduits kabinet beëdigd', *Algemeen Handelsblad* (15 november 1961); 'Misvormde baby's: Westduitse regering zegt hulp toe', *Algemeen Handelsblad* (18 juli 1962); 'Verloren droom in "West"', *Algemeen Handelsblad* (23 februari 1963); 'Erhard voltooit formatie: Westduitse regering nauwelijks verjongd', *Algemeen Handelsblad* (23 oktober 1965).

¹⁰⁹ 'Ana Pauker van al haar functies ontheven', *Algemeen Handelsblad* (5 juli 1952); 'Beschuldigingen tegen Ana Pauker', *Algemeen Handelsblad* (14 juli 1952); 'Ana Pauker streeft naar herstel van haar macht', *Het Vaderland* (14 april 1954); 'Ana Pauker faalde', *Het Vaderland* (21 april 1954).

Paukers zuivering werd er weinig geschreven over de vrouwelijkheid van deze politica's. Zelfs de mediagenieke Castle kreeg daar geen berichten over: de lof die ze kreeg voor haar werk op Transport werd vanuit haar successen beargumenteerd en niet vanuit haar vrouwelijke charme.¹¹⁰ Het is daardoor verwonderlijk dat Schwarzhaupt wel in een vrouwelijk kader werd gesteld, om zo haar politieke carrière te begrijpen. Er werd bijvoorbeeld benadrukt dat haar werkzaamheden op Volksgezondheid erg op vrouwen gericht was en dat haar ministerspost ook behouden werd door kritiek van andere vrouwelijke politici bij mogelijk vertrek.¹¹¹ Binnen het kader van verzuiling is daar geen goede verklaring voor te vinden, waardoor ook dit verder zal worden besproken met bij de derde hypothese.

De Telegraaf leek hierin een tegenhanger van het *Algemeen Dagblad* te zijn. Waarbij over vele politica's geschreven werd vanuit een emotioneel-vrouwelijk typerende sensatie (door bijvoorbeeld Furtseva als 'vroegere vriendin van Chroesjtsjov' te beschrijven en de werkrelatie tussen Pauker en Luca typeren als 'vriendschap'). Daarnaast volgde *De Telegraaf* de stijl van *De Volkskrant* om Klompé zowel mannelijke als vrouwelijke eigenschappen toe te kennen, en ging de krant mee in de glossy-achtige berichtgeving over Castle en haar vrouwelijke charme.¹¹² In de berichtgeving over Schwarzhaupt bleef de conservatieve krant echter opmerkelijk zakelijk en werd er niet gerept over de vrouwelijkheid van de West-Duitse.¹¹³ Ook hier moet de verklaring wachten tot de behandeling van de derde hypothese, want vanuit algemeen conservatief perspectief (dat is: het combineren van hoe de eerder besproken christelijke kranten al over deze vrouwen schreven) is het niet logisch om Schwarzhaupts vrouwelijkheid te negeren. En *De Telegraaf* laat zelf ook zien dat dit bij Klompé bijvoorbeeld wel gebruikelijk was, waardoor de berichtgeving van de krant (samen met die van het *Algemeen Dagblad*) niet te vangen is vanuit de context van verzuiling.

Het communistische blad *De Waarheid* is als laatste nog te noemen in het kader van deze hypothese. Al hoorde de krant niet bij één van de zuilen in Nederland, wel werd er geschreven vanuit een strak afgebakende ideologie. In het eerste hoofdstuk is al behandeld hoe *De Waarheid* de activiteiten van Pauker verdedigde en zo tegen de bestaande kritieken van de andere kranten inging. Dit laat zien hoe de krant zich verhiel tegenover communistische politici, maar het is ook interessant om te kijken hoe *De Waarheid* deze bias versterkte in de berichtgeving over de andere vrouwen. Daarbij valt op dat er maar weinig over andere politica's geschreven werd. Slechts eind jaren zestig had *De Waarheid* pas een specifieke interesse in de activiteiten van één van de vier andere politica's, en dit was Castle. Vanuit communistisch perspectief is dat echter wel te begrijpen: Castle werd vanaf

¹¹⁰ 'Machtige Anna Pauker in ongenade gevallen', *Algemeen Dagblad* (31 mei 1952); 'Vakbonden vallen Anna Pauker af', *Algemeen Dagblad* (19 juni 1952); 'Anna Pauker zou gearresteerd zijn', *Algemeen Dagblad* (6 december 1952); 'Proces tegen Ana Pauker', *Algemeen Dagblad* (27 april 1954); 'Alle leiders', *Algemeen Dagblad* (2 mei 1955); 'Pleidooi voor een grotere culturele uitwisseling', *Algemeen Dagblad* (17 juli 1965); 'Dr. Marga A. M. Klompé', *Algemeen Dagblad* (11 januari 1967); 'Sleutelpositie in Brits kabinet voor Barbara Castle', *Algemeen Dagblad* (6 april 1968); 'Minister Klompé: Eisen voor zendtijd erg hoog', *Algemeen Dagblad* (19 september 1970).

¹¹¹ 'Centra voor slachtoffers slaapmiddel: Westduitse staat helpt kinderen met gebreken', *Algemeen Dagblad* (29 augustus 1962); 'Vrouw struikelblok voor doctor Erhard: protest in Bonn', *Algemeen Dagblad* (23 oktober 1965); Rita Beukman, 'Minister dr. Elisabeth Schwarzhaupt: Zij bleef vrouwelijk', *Algemeen Dagblad* (9 juli 1966).

¹¹² 'Anna Pauker valt dieper', *De Telegraaf* (7 juli 1952); 'Een vrouw verrees aan ons politiek firmament: Minister Marga Klompé, werkdrift uit idealisme', *De Telegraaf* (11 oktober 1956); 'Minister wacht...', *De Telegraaf* (17 oktober 1956); 'Geen akkoord over naasting: Labour blijft verdeeld', *De Telegraaf* (30 november 1959); 'Sovjet-minister in het nauw met abstracte kunst', *De Telegraaf* (7 december 1962); Henri van der Zee, 'Barbara Castle: machtigste vrouw in Engeland', *De Telegraaf* (10 april 1968); Irene Dijkers, 'Barbara Castle', *De Telegraaf* (6 oktober 1969).

¹¹³ 'Duitsland: 4000 Softenonbaby's', *De Telegraaf* (18 juli 1962); 'Uitlaatfilter in Duitsland', *De Telegraaf* (6 april 1963).

1968 minister van Arbeid en kreeg toen te maken met problemen in de Britse loonpolitiek, die Castle maar moeizaam wist op te lossen met de vakbonden. *De Waarheid* berichtte over haar voorstel tot gematigde loonstijging, wat de krant benoemde als 'niet doortastend genoeg'. Ook schreef de krant over de eerdere gefaalde loonpolitiek in het Verenigd Koninkrijk, en weer werd Castle neergezet als de verantwoordelijke minister die dit niet adequaat wist op te lossen.¹¹⁴ Net als bij Pauker werd er echter niet geschreven over haar vrouwelijkheid en bleef de berichtgeving zakelijk, maar veel schreef *De Waarheid* niet over de politica's. Hier is dus niet zozeer sprake van seksistische berichtgeving, maar het niet bespreken van de werkzaamheden van vele vrouwelijke politici omdat deze niet interessant genoeg waren vanuit communistisch perspectief.

De vooropgestelde hypothese van verzuilde perspectieven en de daardoor gekleurde berichtgeving over vrouwelijke politici lijkt gedeeltelijk juist. Als een krant bij één van de zuilen hoorde, dan was de kleuring in de berichtgeving duidelijk te merken. Het gebruik van de vrouwelijkheid van de politica's om ze of in het mannelijke veld te plaatsen of om hun regime te bekritisieren staat in een minder sterk verband tot deze hypothese. Confessionele en conservatieve kranten als *De Tijd*, *De Volkskrant*, *Trouw* en *De Telegraaf* maakten hier frequenter en signifikanter gebruik van dan seculiere kranten als *Het Parool*, *Het Vrije Volk*, *Algemeen Handelsblad*, *Het Vaderland*, *Algemeen Dagblad* en *De Waarheid*. De grondslag kan hierbij zijn dat de seculiere kranten, vanuit hun verzuilde perspectief, meer nadruk wilde leggen op gelijkheid (sociaaldemocratie/communisme) of individualisme (liberalisme) en dat het gebruik van vrouwelijke vooroordelen daarbij niet paste, maar ook dit was niet overal even consequent en even definitief te merken. De volgende en laatste hypothese zal weer vanuit een ander perspectief op de berichtgeving kijken en hier verder inzicht in geven.

Hypothese 3: verschillen over tijd

De meeste Nederlandse kranten opereerden door de verzuiling als spreekbuizen voor de partijen waaraan ze gelieerd waren. In de 25 jaar die dit onderzoek behandelt is deze mate van verzuiling echter niet constant gelijk en nam die verzuiling in de Nederlandse samenleving ook af. Sterker nog, vanaf 1960 wordt er zelfs gesproken van ontzuiling. De verzuilde organisaties verloren hun invloed in de samenleving, die door de opkomst van de welvaartsstaat, schaalvergroting, secularisering en de komst van massamedia als televisie sterk individualiseerde, zodat burgers zich in steeds mindere mate gingen identificeren met de van bovenaf opgelegde verzuilde kaders. Voor de Nederlandse kranten betekende deze ontwikkeling het begin van een autonomere positie ten opzichte van de politiek, waarbij het steeds meer van belang werd geacht om journalistiek te bedrijven vanuit het perspectief van de burger in plaats vanuit het perspectief van de zuil en de daarbij behorende partij(en). Journalisten werden daardoor openlijk kritischer en mondiger naar politici, die op hun beurt moesten wennen aan de nieuwe vorm van journalistiek waarbij respect en eerbied voor de politicus minder vanzelfsprekend werd ter behoeve van het bredere publiek. Kranten gingen zich ook steeds meer richten op een zo'n breed mogelijk publiek, in plaats van alleen de achterban van hun eigen zuil, waardoor het ook logischer werd kritisch te worden op politici uit alle partijen en met alle ideologieën.¹¹⁵ De hypothese die hierop volgt is dat dit ook consequenties had voor de berichtgeving over de vijf politica's, en dat (ook door invloed van de Tweede Feministische Golf in de jaren zestig) de vrouwen minder ingekaderd en beoordeeld werden op hun vrouwelijkheid.

De toename in kritiek is na 1960 zeker te merken. Furtseva werd bijvoorbeeld al vaker bekritiseerd om haar activiteiten als minister van Cultuur dan dat Pauker werd bekritiseerd om haar activiteiten in Roemenië. En ook Klompé kreeg bijvoorbeeld over het algemeen lof voor haar werk op

¹¹⁴ 'Kijk op: Gelijk loon', *De Waarheid* (5 september 1968); 'Den Uyl biedt zich aan als Nederlandse Wilson', *De Waarheid* (8 juli 1970); 'Bericht van Barbara', *De Waarheid* (13 oktober 1970).

¹¹⁵ Dekker en Ester, 'Depillarization, Deconfessionalization, and De-Ideologization', 330-331; Van Vree, Vos, Wijffjes en Bardoel, 'Het ontstaan van een politiek-publicitair complex 1960-2002', 71 en 77.

Maatschappelijk Werk, maar haar ministerschap daarna op Cultuur vanaf midden jaren zestig kreeg al met veel meer kritiek te maken (en dat ook uit een krant als *De Volkskrant*, die toch een katholieke signatuur had en Klompé dus niet makkelijk zou bekritisieren vanuit verzuilingscontext). Maar nog meer is hieruit te verklaren waarom er over deze vrouwen voornamelijk werd geschreven als ze als minister optraden. In de jaren voor 1960 hadden slechts Pauker en Klompé een uitvoerende functie in hun nationale regering, en het was in die tijd nog gebruikelijk om politici niet veel bij naam te noemen, maar om dagelijkse gebeurtenissen een politiek ‘sausje’ te geven.¹¹⁶ Het werd dus voor kranten nog niet van belang geacht om uitvoerig over de politiek te gaan schrijven, tenzij daar opmerkelijke gebeurtenissen voorkwamen (zoals Paukers zuivering en Castle’s Cypruskwestie). Door de hierboven beschreven veranderingen in de verhoudingen tussen media en politici na 1960 werd het ook logischer om de vrouwen die in het laatste decennium van de onderzochte periode nog minister waren (dit was in feite iedereen behalve Pauker) vaker te benoemen en te beoordelen, want het werd belangrijker geacht hierover te schrijven in het belang van de burger.

Maar was hierbij ook daadwerkelijk sprake van ontzuiling? Bekritiseerden de Nederlandse kranten in de jaren zestig ook meer de politica’s die uit hun eigen zuil kwamen, of bleef de kritiek beperkt vanuit hun verzuilde kaders? Bij *Trouw* en *De Volkskrant* is deze ontwikkeling voorzichtig zichtbaar. Zo publiceerde *De Volkskrant* in 1969 een tamelijk kritisch artikel over Klompé en zijn de artikelen over Castle, die al bij de vorige hypothese als bijzonder positief werden opgemerkt, voornamelijk geschreven in deze periode.¹¹⁷ Ook *Trouw* nam wat meer afstand van het bewonderen van Klompé, en ook de protestante Schwarzhaupt kon op wat kritiek rekenen.¹¹⁸ *Trouw* ging daarbij echter niet anders berichten over de andere vrouwen die meer seculiere ideologieën aanhingen, waardoor het niet duidelijk is hieruit of de krant ook echt van haar protestants-confessionele perspectief afstapte.

De veranderingen in de berichtgeving van *Trouw* en *De Volkskrant* zijn echter wel marginaal te noemen. De kritische toon nam toe, en *De Volkskrant* toonde ook enige waardering voor politica’s buiten de eigen traditionele zuil, maar dit bleef beperkt tot de westerse politica’s. Met name Furtseva werd nog afgerekend op haar praktijken, waarbij het marionettenimago ook daar nog bevestigd werd.¹¹⁹ Bij de andere verzuilde kranten was de verandering nog minder merkbaar. *Het Vrije Volk* en *Het Parool* bleven voornamelijk positief schrijven over Castle (de berichtgeving over haar nam bij *Het Parool* zelfs sterk toe), terwijl dit bij de andere vrouwen duidelijk minder positief was.¹²⁰ En ook *De Tijd* bleef gebruik maken van hun confessionele beelden over het vrouw-zijn, en de katholieke krant ging zelfs minder berichten over de politica’s dan voor 1960.¹²¹

¹¹⁶ Brants en Van Praag, ‘Signs of Media Logic’, 34.

¹¹⁷ ‘Veiligheidsgordels in Engeland verplicht’, *De Volkskrant* (12 juli 1966); ‘Wilson staat of valt met Barbara Castle’, *De Volkskrant* (10 mei 1969); ‘Antwoord van Klompé op Film-nota: Wel subsidie, geen beleid’, *De Volkskrant* (12 augustus 1969).

¹¹⁸ ‘Minister Schwarzhaupt wenst: Geen hoofdpijnplaatjes meer in Duitse pers’, *Trouw* (10 mei 1965); ‘Geen directe hulp aan Artis’, *Trouw* (19 november 1970).

¹¹⁹ ‘Einde der Russische film-vrijheid?’, *De Volkskrant* (21 september 1962); ‘Kwast of penseel’, *De Volkskrant* (17 juni 1964).

¹²⁰ ‘Dr. Elisabeth kreeg “zo maar” een ministerie’, *Het Vrije Volk* (9 december 1961); ‘Barbara Castle uit bezwaren: Veel kritiek van Labour op vrije kapitaalbeweging in de Euromarkt’, *Het Parool* (24 april 1962); ‘Sowjet-ideoloog wordt filmchef’, *Het Vrije Volk* (25 maart 1963); ‘Minister vecht voor veiliger wegverkeer: Veiligheidsgordel wordt in Groot Brittannië verplicht’, *Het Vrije Volk* (13 juli 1966); ‘Barbara Castle minister van Arbeid: Wilson wijzigt Brits kabinet’, *Het Vrije Volk* (6 april 1968); ‘Minister Castle wil orde brengen in de sociale chaos: Labour staat of valt met Barbara’s succes’, *Het Parool* (28 februari 1969).

¹²¹ ‘Overgangskabinet van KVP naar AR: Zijlstra ontvangt fractieleiders’, *De Tijd* (17 november 1966); ‘Minister van Cultuur: Russisch ballet is veel te bloot’, *De Tijd* (28 maart 1968); Ton Crunen, ‘Communismen’, *De Tijd* (5 december 1970); Anne Biegel, ‘1971 Marga Klompé minister-af: Haar 24 jaar politiek: konsekwentie van naoorlogse idealen’, *De Tijd* (31 december 1970).

Ook bij de kranten die al voor 1960 niet gebonden waren aan een zuil was weinig verandering op te merken. *De Telegraaf* bleef zich conservatief uitspreken over de vrouwen en, net als *De Tijd*, daarbij gebruik maken van vrouwelijke stereotypen.¹²² En ook *De Waarheid* leek uit de bronnen geen andere bias aan te nemen na 1960, daar de berichtgevingen, afgezien die over Pauker, al allemaal uit dat decennium afkomstig waren en ook hier bevestigd werd (zoals al uiteengezet is bij de vorige hypothese) dat *De Waarheid* alleen over de vijf vrouwen berichtte als die prominent werden in de sociaaleconomische politiek, waar veel belang bij lag vanuit de communistische ideologie. Het *Algemeen Dagblad* bleef in haar traditie ook voornamelijk zakelijk in de berichtgeving en benadrukte alleen bij Schwarzhaupt haar vrouwelijkheid. Dit kon, in het licht van het innemen van een meer algemeen-burgerlijk en ook kritischer perspectief, wel een logische reden krijgen: Schwarzhaupt werd onder druk van andere vrouwen in het CDU minister, en het *Algemeen Dagblad* beschreef daarbij voornamelijk hoe vrouwelijk Schwarzhaupt was en hoe zij zich inzette voor vrouwenbelangen.¹²³ De situatie creëerde hier dus een uitzonderlijke positie voor de verder zo neutrale krant om vanuit dit gegeven de vrouwelijkheid van één van de vijf politica's te belichten, omdat haar carrière zich zo nadrukkelijk van die vrouwelijkheid afhankelijk was. Op deze manier was de berichtgeving van het *Algemeen Dagblad* over Schwarzhaupt eerder een uitzondering die de regel bevestigde dat de krant zich zo neutraal mogelijk probeerde te houden en zich bleef verhouden tot de gebeurtenissen zonder daar direct zelf vrouwelijke vooroordelen aan te koppelen.

Bij de liberale kranten was tot slot nog te merken dat de ontwikkeling zelfs enigszins naar het conservatieve en dus haaks tegen de hypothese in lijkt te neigen. In *Het Vaderland* verschenen überhaupt geen artikelen meer over de vijf politica's, en in het *Algemeen Handelsblad* werd voornamelijk Schwarzhaupt nog onder de loep genomen, waarbij haar vrouwelijkheid een duidelijk centraler onderdeel van de berichtgeving werd. Ook hier is op te merken dat de krant, net als bij het *Algemeen Dagblad*, mogelijkheden zag om dit aan te kaarten omdat Schwarzhaupts ministerschap al zo sterk leunde op de steun van vrouwen binnen het CDU. Het verschil hierin is echter dat ze waardering kreeg voor haar meer liberale standpunten, wat het weer opmerkelijk maakt dat haar vrouwelijkheid zo veelvuldig benadrukt werd in plaats van een zekere individualiteit (zeker in vergelijking met de berichtgeving over Pauker in de periode 1947-1952).¹²⁴ Het liberale perspectief bleef het uitgangspunt voor het *Algemeen Handelsblad*, maar de krant was niet bezig om ook een minder seksistisch perspectief in te nemen.

De verwachtingen die uit de derde hypothese gesteld werden over de mogelijkheid dat individualisering, secularisering en de Tweede Feministische Golf in de jaren zestig voor minder gebruik van vrouwelijke stereotypen zou zorgen, is onjuist. Weliswaar is het zichtbaar dat de journalistieke stijl veranderde met betrekking tot meer openlijke kritiek op de politica's, maar verzuilde perspectieven verdwenen daar niet bij. Conservatievere kranten als *De Telegraaf* en *De Tijd* bleven vrouwelijke stereotypen gebruiken om over de politica's te schrijven en om ze te plaatsen in de mannelijke politiek, en het *Algemeen Handelsblad* en het *Algemeen Dagblad* gingen dat ook openlijk doen bij Schwarzhaupt wegens de overduidelijke steun die zij had bij de andere vrouwen in het CDU. Alleen *Trouw* en *De Volkskrant* ontzuilden, zij het in beperkte mate, want ze lieten daarbij ook niet alle verzuilde perspectieven los om de vertaling naar het bredere publiek te maken. Over het algemeen was er dus weinig te bespeuren van de ontzuiling in de berichtgeving over de vijf vrouwen in de

¹²² 'Sovjet-minister in het nauw met abstracte kunst', *De Telegraaf* (7 december 1962); Irene Dijkers, 'Barbara Castle', *De Telegraaf* (6 oktober 1969).

¹²³ Rita Beukman, 'Minister dr. Elisabeth Schwarzhaupt: Zij bleef vrouwelijk', *Algemeen Dagblad* (9 juli 1966).

¹²⁴ 'Westduits kabinet beëdigd', *Algemeen Handelsblad* (15 november 1961); 'Verloren droom in "West"', *Algemeen Handelsblad* (23 februari 1963); 'Erhard voltooit formatie: Westduitse regering nauwelijks verjongd', *Algemeen Handelsblad* (23 oktober 1965).

Nederlandse kranten in de periode 1960-1970, waardoor vast te stellen is dat er ook weinig veranderingen over tijd waren in hoe er berichtgeving werd over de vrouwen.

Conclusie

Uit het onderzoek blijkt dat er wel degelijk een verschil is op te merken in het gebruik van vrouwelijke stereotypen en vooroordelen als het gaat om ideologische verschillen van vrouwelijke politici. De context van de Koude Oorlog laat zien dat hoewel de communistische politica's Pauker en Furtseva daadwerkelijk negatiever werden neergezet om zo het regime waar zij toe behoorden te bekritisieren, de Nederlandse kranten daar ook minder gebruik maakten van hun vrouwelijkheid om dit te beargumenteren. De westerse politica's Castle, Klompé en Schwarzhaupt hadden hier duidelijk meer mee te maken, voornamelijk om hun successen in de mannelijke politieke wereld te kunnen duiden. Ook was de seksistische berichtgeving niet evenredig verdeeld en gebruikten kranten met een confessionele of conservatieve achtergrond vaker vrouwelijke stereotypen dan kranten met een liberale of sociaaldemocratisch karakter. De ontzuiling die in de jaren zestig begon in Nederland bracht daar, in ieder geval in directe zin, weinig verandering in, al werd de kritiek op het functioneren van de politica's als minister wel groter.

Binnen het in de introductie opgestelde onderzoeksveld geeft dit onderzoek het inzicht dat ideologische verschillen tussen politica's, maar ook de ideologische verschillen van de kranten zelf, verschil geven in hoe sterk vrouwelijke politici gestereotypeerd worden in de berichtgeving. Het omgaan met pers die een medialogica voert die belemmerend kan zijn als vrouw en jou probeert te blijven plaatsen in kaders van vrouwelijkheid, deed toentertijd misschien nog niet zoveel afbreuk aan de imago's die de vijf vrouwen zelf wilde creëren. Voor Kaag nu echter, die graag de eerste vrouwelijke premier van dit land wil worden, zorgt het beoordelen van haar kledingkeuze en het bevestigen van haar elitarisme daarmee ook dat ze een minder geschikte kandidaat lijkt dan haar mannelijke collega's in pak. De stereotypering van vrouwelijke politici begon al direct vanaf het moment dat ze prominente rollen in de politiek gingen spelen, en de onderzoeken van nu laten zien dat het proces van een inclusievere medialogica nog steeds niet ten einde is. Zelfs al verschilden de Nederlandse kranten in de periode 1945-1970 in het gebruik ervan, de algemene tendens lijkt dat de media zich niet zo makkelijk kunnen ontdoen van seksistische berichtgeving, ook al nam verdere vrouwenemancipatie in de politiek alleen maar toe na die periode. Het zal te bezien zijn of de vrouwenemancipatie in de berichtgeving nu ook duidelijker zal worden, nu politica's zich er volgens Fretz steeds vaker over uitspreken.

Bronnen- en literatuurlijst

- Aalberg, T. en J. Strömback, 'Media-driven Men and Media-critical Women? An Empirical Study of Gender and MPs Relationships with the Media in Norway and Sweden' *International Political Science Review* 32:2 (2011) 167-187.
- Aaldering, L. en D. J. van der Pas, 'Political Leadership in the Media: Gender Bias in Leader Stereotypes during Campaign and Routine Times' *British Journal of Political Science* 50:3 (2018) 911-931.
- Brants, K. en P. van Praag, 'Signs of Media Logic: Half a Century of Political Communication in the Netherlands' *Javnost/The Public* 13:1 (2006) 25-40.
- Carreras, M., 'High-Profile Female Executive Candidates and the Political Engagement of Women: A Multilevel Analysis' *Political Research Quarterly* 70:1 (2017) 172-183.
- Ciboski, K. N., 'A Woman in Soviet Leadership: The Political Career of Madame Furtseva' *Canadian Slavonic Papers* 14:1 (1972) 1-14.
- Dekker, P. en P. Ester, 'Depillarization, Deconfessionalization, and De-Ideologization: Empirical Trends in Dutch Society 1958-1992' *Review of Religious Research* 37:4 (1996) 325-341.
- Drummer, H. en J. Zwilling, *Elisabeth Schwarzhaupt: Portrait einer streitbaren Politikerin und Christin* (Freiburg 2001).
- Duyvis, C. en A. Vermeiden eds., *Vrouwelijke politici in de media* (Leiden 1993).
- Fodor, É., 'Smiling Women and Fighting Men: The Gender of the Communist Subject in State Socialist Hungary' *Gender and Society* 16:2 (2002) 240-263.
- Fretz, J., 'Och, die Kaag trekt een dure jurk aan naar het debat? Hoe durft ze!', *Het Parool* (6 maart 2021).
- Jungschleger, I. en C. Bierlaagh, *Marga Klompé: Een gedreven politica haar tijd vooruit* (Utrecht 1990).
- Krogstad, A. en A. Storvik, 'Picturing Politics: Female Political Leaders in France and Norway' *Historical Reflections* 38:3 (2012) 129-152.
- Lapidus, G. W., 'Mobilization, Participation, and Leadership: Women in Soviet Politics' *Comparative Politics* 8:1 (1975) 90-118.
- Levy, R., *Ana Pauker: The Rise and Fall of a Jewish Communist* (Berkeley/Los Angeles/Londen 2001).
- O'Neill, D., H. Savigny en V. Cann, 'Women politicians in the UK press: not seen and not heard?' *Feminist Media Studies* 16:2 (2016) 293-307.
- Outer, R. den, 'Jurk Sigrid Kaag van peperduur Máxima-merk', *De Stembus* (3 maart 2021).
- Perkins, A., *Red queen: the authorized biography of Barbara Castle* (Londen 2003).
- Studer, B., 'Communism and feminism' (vert. R. Kramer) *Clio. Women, Gender, History* 41 (2015) 126-139.
- Vree, F. van, C. Vos, H. Wijfjes en J. Bardoel, 'Het ontstaan van een politiek-publicitair complex 1960-2002' in: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Medialogica: over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek* (Den Haag 2003) 67-98.

Krantenartikelen uit Delpher

- 'Acht jaar na de bevrijding van Roemenië: Het land herschapen in één grote bouwplaats', *De Waarheid* (23 juli 1952).
- 'Algemene Bijstandswet: Blijde Klompé', *De Volkskrant* (11 april 1963).
- 'Alle leiders', *Algemeen Dagblad* (2 mei 1955).
- 'Ana Pauker faalde', *Het Vaderland* (21 april 1954).
- 'Ana Pauker heeft huisarrest', *Het Vrije Volk* (30 april 1955).
- 'Ana Pauker: "Ik dwaalde"', *Het Vrije Volk* (4 juni 1952).
- 'Ana Pauker "ontmaskerd": Geheime ontmoetingen met Luca en Georgescu "bekend"', *De Tijd* (4 juni 1952).
- 'Ana Pauker op terugweg', *De Volkskrant* (22 maart 1954).
- 'Ana Pauker streeft naar herstel van haar macht', *Het Vaderland* (14 april 1954).
- 'Ana Pauker te Moskou', *De Tijd* (26 juli 1948).
- 'Ana Pauker van al haar functies ontheven', *Algemeen Handelsblad* (5 juli 1952).
- 'Ana Pauker vervangen', *De Tijd* (5 juli 1952).
- 'Ana Pauker week af naar twee kanten', *De Volkskrant* (4 juni 1952).
- 'Ana Pauker weer in het geding', *Het Vrije Volk* (20 december 1952).
- 'Anna Pauker', *De Waarheid* (23 december 1947).
- 'Anna Pauker erkent haar fouten', *Trouw* (5 juni 1952).
- 'Anna Pauker leidde een "samenzwering"', *Trouw* (15 juli 1952).
- 'Anna Pauker ontslaat', *Algemeen Handelsblad* (17 november 1947).
- 'Anna Pauker valt dieper', *De Telegraaf* (7 juli 1952).
- 'Anna Pauker zou gearresteerd zijn', *Algemeen Dagblad* (6 december 1952).
- 'Anna Pauker zuivert', *Trouw* (18 november 1947).
- 'Antwoord van Klompé op Film-nota: Wel subsidie, geen beleid', *De Volkskrant* (12 augustus 1969).
- 'Barbara Castle minister van Arbeid: Wilson wijzigt Brits kabinet', *Het Vrije Volk* (6 april 1968).
- 'Barbara Castle op Transport – maar zonder rijbewijs', *Trouw* (29 december 1965).
- 'Barbara Castle tóch voorzitter Labour', *De Volkskrant* (2 oktober 1958).
- 'Barbara Castle uit bezwaren: Veel kritiek van Labour op vrije kapitaalbeweging in de Euromarkt', *Het Parool* (24 april 1962).
- 'Barbara Castle voorzitter Labour', *De Tijd* (2 oktober 1958).
- 'Bericht van Barbara', *De Waarheid* (13 oktober 1970).
- 'Beschuldigingen tegen Ana Pauker', *Algemeen Handelsblad* (14 juli 1952).
- Beukman, R. 'Minister dr. Elisabeth Schwarzhaupt: Zij bleef vrouwelijk', *Algemeen Dagblad* (9 juli 1966).

Biegel, A., '1971 Marga Klompé minister-óf: Haar 24 jaar politiek: konsekwentie van na-oorlogse idealen', *De Tijd* (31 december 1970).

'Centra voor slachtoffers slaapmiddel: Westduitse staat helpt kinderen met gebreken', *Algemeen Dagblad* (29 augustus 1962).

'Chroesjtsjev handhaaft "kernkabinet" maar: Zjoeikov stijgt weer op partijladder', *De Telegraaf* (28 februari 1956).

'Congres in Moskou: Sovjet-partij bang voor wetenschap uit het Westen', *De Volkskrant* (22 juni 1963).

Crunen, T., 'Communismen', *De Tijd* (5 december 1970).

'Den Uyl biedt zich aan als Nederlandse Wilson', *De Waarheid* (8 juli 1970).

Dikkers, I., 'Barbara Castle', *De Telegraaf* (6 oktober 1969).

'Dreigend artikel in Pravda? Nieuwe mutaties in de topleiding op komst? Reeds wijzigingen bij de lagere regionen', *De Tijd* (25 januari 1958).

'Dr. Elisabeth kreeg "zo maar" een ministerie', *Het Vrije Volk* (9 december 1961).

'Dr. Klompé in pauselijke commissie opgenomen', *Het Parool* (11 januari 1967).

'Dr. Marga A. M. Klompé', *Algemeen Dagblad* (11 januari 1967).

'Dr. Marga Klompé in rampgebied: Boottocht met minister door verdrongen dorp', *De Volkskrant* (15 januari 1960).

'Dr. Marga Klompé: Te weinig vrouwen op kandidatenlijst', *De Tijd* (21 februari 1956).

'Duitsland: 4000 Softenonbaby's', *De Telegraaf* (18 juli 1962).

'Een vrouw verrees aan ons politiek firmament: Minister Marga Klompé, werkdrijf uit idealisme', *De Telegraaf* (11 oktober 1956).

'Einde der Russische film-vrijheid?', *De Volkskrant* (21 september 1962).

'Ekaterina Foertseva de geheime agente: echtgenote van Sovjet-diplomaat leidt een dubbel leven', *De Tijd* (24 september 1956).

'Enige vrouw in Adenauer's kabinet: Minister mej. Schwarzhaupt rilt van droomadvertenties', *Trouw* (3 september 1962).

'Erhard voltooit formatie: Westduitse regering nauwelijks verjongd', *Algemeen Handelsblad* (23 oktober 1965).

'Gaitskell tikt Barbara Castle op de vingers', *Het Parool* (24 september 1958).

'Geen akkoord over naasting: Labour blijft verdeeld', *De Telegraaf* (30 november 1959).

'Geen directe hulp aan Artis', *Trouw* (19 november 1970).

'Geen eerherstel voor Ana Pauker', *Trouw* (1 september 1953).

'Hilversum eist duidelijker beleid: Minister Klompé moet nu eens klare wijn gaan schenken', *De Telegraaf* (29 juli 1970).

'Kabinet-Adenauer in bondsdag', *De Volkskrant* (15 november 1961).

'Kamer akkoord met begroting: Dr. Klompe wil meer begrip voor maatschappelijk werk', *Het Parool* (22 december 1959).

'Kijk op: Gelijk loon', *De Waarheid* (5 september 1968).

""Kominform-Koningin" onttroond: Ana Pauker verwijderd uit Politburo en ministerie', *De Volkskrant* (31 mei 1952).

'Kwast of penseel', *De Volkskrant* (17 juni 1964).

'Labour berispt vice-voorzitster', *Het Vrije Volk* (24 september 1958).

'Machtige Anna Pauker in ongenade gevallen', *Algemeen Dagblad* (31 mei 1952).

'Makarios akkoord met zelfstandig Cyprus', *Het Vrije Volk* (24 september 1958).

'Mej. Klompé eerste vrouwelijke minister', *Trouw* (10 oktober 1956).

'Mej. Marga Klompé in Straatsburg: "Materiële inspanningen nutteloos zonder geestelijke beginselen"', *De Volkskrant* (22 september 1953).

'Mevr. Foertseva in verlegenheid', *De Tijd* (22 april 1958).

'Minister Barbara Castle danst solo op het Labourcongres in Brighton', *Het Parool* (2 oktober 1969).

'Minister Castle wil orde brengen in de sociale chaos: Labour staat of valt met Barbara's succes', *Het Parool* (28 februari 1969).

'Minister Klompé: Eisen voor zendtijd erg hoog', *Algemeen Dagblad* (19 september 1970).

'Minster Klompé in pauselijke commissie', *De Tijd* (11 januari 1967).

'Minister Schwarzhaupt wenst: Geen hoofdpijnplaatjes meer in Duitse pers', *Trouw* (10 mei 1965).

'Minister van Cultuur: Russisch ballet is veel te bloot', *De Tijd* (28 maart 1968).

'Minister vecht voor veiliger wegverkeer: Veiligheidsgordel wordt in Groot Brittannië verplicht', *Het Vrije Volk* (13 juli 1966).

'Minister wacht...', *De Telegraaf* (17 oktober 1956).

'Misvormde baby's: Westduitse regering zegt hulp toe', *Algemeen Handelsblad* (18 juli 1962).

'Nederlandse sla wel naar West-Duitsland', *Het Vrije Volk* (20 mei 1966).

'Nieuwe regering bijeen: Drie ministers vandaag beëdigd', *De Volkskrant* (13 oktober 1956).

'Onontwikkelde Roemeense vrouwen treden op als dorpsrechters: De intellectuelen moeten stenen kloppen', *De Tijd* (23 juni 1949).

'Op vooravond van jaarvergadering: Conflict in de Labourpartij', *De Tijd* (24 september 1958).

'Overgangskabinet van KVP naar AR: Zijlstra ontvangt fractieleiders', *De Tijd* (17 november 1966).

'Pauker wil Tito ten val brengen', *De Tijd* (21 december 1949).

'Pleidooi voor een grotere culturele uitwisseling', *Algemeen Dagblad* (17 juli 1965).

'Proces tegen Ana Pauker', *Algemeen Dagblad* (27 april 1954).

'Proef met afschaffing van Woonruimtetwet: In gemeenten waar geen woningnood meer heerst', *Het Parool* (22 december 1959).

'Rode Barbara – Enfant Terrible – van Labour', *Trouw* (23 oktober 1958).

'Roken', *Trouw* (6 februari 1964).

'Sleutelpositie in Brits kabinet voor Barbara Castle', *Algemeen Dagblad* (6 april 1968).

'Sovjet-minister in het nauw met abstracte kunst', *De Telegraaf* (7 december 1962).

'Sowjet-ideoloog wordt filmchef', *Het Vrije Volk* (25 maart 1963).

'Uitlaatfilter in Duitsland', *De Telegraaf* (6 april 1963).

'Vakbonden vallen Anna Pauker af', *Algemeen Dagblad* (19 juni 1952).

'Van en over anderen', *De Waarheid* (20 november 1947).

'Van laatste functie beroofd: Ana Pauker ontslagen als minister', *De Volkskrant* (7 juli 1952).

'Vaticaanse post voor dr. Klompé', *De Telegraaf* (11 januari 1967).

'Veiliger rijden', *Het Vrije Volk* (13 juli 1966).

'Veiligheidsgordels in Engeland verplicht', *De Volkskrant* (12 juli 1966).

'Verloren droom in "West"', *Algemeen Handelsblad* (23 februari 1963).

'Volksdemocratieën onder elkaar: Anna Pauker probeert maarschalk Tito ten val te brengen', *Trouw* (27 juli 1948).

'Vrouwen aan de top', *Trouw* (11 februari 1969).

'Vrouwen meer kans dan mannen? Ana Pauker vraagt gratie aan maarschalk Stalin', *De Volkskrant* (23 januari 1953).

'Vrouw in W.-Duitse regering', *Het Vrije Volk* (13 november 1961).

'Vrouw struikelblok voor doctor Erhard: protest in Bonn', *Algemeen Dagblad* (23 oktober 1965).

Wee, W. ter, 'Subsidie aan stuk van Jan Cremer', *De Telegraaf* (27 februari 1970).

'Westduits kabinet beëdigd', *Algemeen Handelsblad* (15 november 1961).

'West-Duitsland helpt thalidomide-baby's', *De Volkskrant* (29 september 1962).

'West-Duitsland wil strenger toezicht op geneesmiddelen', *Het Vrije Volk* (28 september 1962).

Wey O'Carm, A. van der, 'Hoe bolsjewiseert Rusland de buurstaten?', *De Maasbode* (5 april 1948).

'Wilson staat of valt met Barbara Castle', *De Volkskrant* (10 mei 1969).

Zee, H. van der, 'Barbara Castle: machtigste vrouw in Engeland', *De Telegraaf* (10 april 1968).

'Zij in het centrum: Geschreven portret van de vrouw van Chroesjtsjof', *Het Vaderland* (18 april 1959).

'Zuivering in Roemenië: Aanhang van Pauker wordt vernietigd', *De Volkskrant* (26 juni 1952).